

Odnos zaštitnih čimbenika i eksternaliziranih problema u ponašanju kod djece i mladih, korisnika intervencija Centara za socijalnu skrb

Horvat, Ana

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Education and Rehabilitation Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:954595>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom](#).

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Repository / Repozitorij:

[Faculty of Education and Rehabilitation Sciences - Digital Repository](#)

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Odnos zaštitnih čimbenika i eksternaliziranih problema u ponašanju kod
djece i mladih, korisnika intervencija Centara za socijalnu skrb**

Ana Horvat

Zagreb, rujan 2023.

Sveučilište u Zagrebu
Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet

Diplomski rad

**Odnos zaštitnih čimbenika i eksternaliziranih problema u ponašanju kod
djece i mladih, korisnika intervencija Centara za socijalnu skrb**

Ana Horvat

Mentorica:

izv. prof. dr. sc. Ivana Maurović

Komentorica:

izv. prof. dr. sc. Anja Mirosavljević

Zagreb, rujan 2023.

Izjava o autorstvu rada

Potvrđujem da sam osobno napisala rad *Odnos zaštitnih čimbenika i eksternaliziranih problema u ponašanju kod djece i mladih, korisnika intervencija Centara za socijalnu skrb* i da sam njegova autorica.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima jasno su označeni kao takvi te su adekvatno navedeni u popisu literature.

Ime i prezime: Ana Horvat

Mjesto i datum: Zagreb, rujan 2023.

SAŽETAK

Naslov rada: *Odnos zaštitnih čimbenika i eksternaliziranih problema u ponašanju kod djece i mladih, korisnika intervencija Centara za socijalnu skrb*

Studentica: Ana Horvat

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Ivana Maurović

Komentorica: izv. prof. dr. sc. Anja Mirosavljević

Program/modul: Socijalna pedagogija/modul Djeca i mladi

Sažetak rada:

Glavni cilj ovog rada je istražiti razinu intenziteta eksternaliziranih problema u ponašanju i vanjskih zaštitnih čimbenika, razlike s obzirom na spol te njihovu povezanost kod djece i mladih, korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad. Konkretno, istraživanjem se želi utvrditi razina intenziteta agresivnog ponašanja i kršenja normi te vanjskih zaštitnih čimbenika prema Modulu razvoja mladih, razlike s obzirom na spol te povezanost navedenih pojmova. Ovo istraživanje dio je projekta „Razvoj instrumenta za procjenu fenomenoloških obilježja ponašanja djece u sustavu socijalne skrbi“ koji se provodi u okviru programa ISKORAK (program se provodi od 2021. do 2024. godina).

Uzorak čini 90 djece i mladih, u dobi od 12 do 18 godina, korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad. Od ukupnog uzorka, većinu čine mladići (N=51), dok su djevojke zastupljene u nešto manjem broju (N=39). Upotrijebljeni su sljedeći instrumenti: Modul otpornosti i razvoja mladih (Resilience and youth development module; WestEd i CDE, 2000, 2001) te Upitnik o ponašanjima djece i mladih (Mirosavljević i sur., 2023). Prilikom analize podataka, korištene su metode deskriptivne statistike (aritmetička sredina, medijan, mod, standardna devijacija, raspon rezultata), Spearmanov koeficijent korelacije te Mann–Whitney U –Test.

Rezultati ovog istraživanja su sljedeći: djeca i mladi, korisnici intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad, nisko procjenjuju vlastito agresivno ponašanje i kršenje normi, a visoko procjenjuju svoje vanjske zaštitne čimbenike. Nadalje, pokazalo se da kod agresivnog ponašanja i kršenja normi nema razlika s obzirom na spol. U odnosu na vanjske zaštitne čimbenike, razlika između mladića i djevojaka postoji samo na području visokih očekivanja od odrasle osobe u školi na način da djevojke pokazuju više rezultate na tom području od mladića. Agresivno ponašanje je značajno negativno povezano sa sljedećim vanjskim zaštitnim čimbenicima: brižni odnosi s odraslom osobom u obitelji, visoka očekivanja od obitelji, zajednice i prijatelja, povezanost sa školom, smisljena participacija u školi i smislene aktivnosti u obitelji dok je kršenje normi značajno negativno povezano sa svim vanjskim zaštitnim čimbenicima prema Modulu razvoja mladih.

Ključne riječi: agresivno ponašanje, kršenje normi, vanjski zaštitni čimbenici, mladi korisnici sustava socijalne skrbi

SUMMARY

Title: *The relationship between protective factors and externalized behavior problems of children and youth, beneficiaries of the interventions of the Centers for Social Welfare*

Student: Ana Horvat

Mentor: Ivana Maurović, associate professor

Co – mentor: Anja Miroslavljević, associate professor

Study programme/module: Social Pedagogy/Children and Youth

Summary:

The main goal of this paper is to examine the level of intensity of externalized behavioral problems and external protective factors, gender differences and the connection between these phenomena in children and youth, beneficiaries of the interventions of the Croatian Institute for Social Work. In particular, the research aims to determine the level of intensity of aggressive behavior and rule breaking behavior and external protective factors according to the Youth Development Module, gender differences and the connection between the mentioned terms. This research is part of the project "Development of an questionnaire for assessing the phenomenological characteristics of children's behavior in the social welfare system" which is carried out within the framework of the A STEP FORWARD (ISKORAK) program (the program is carried out from 2021 to 2024).

The sample consists of 90 children and youth, aged 12 to 18, beneficiaries of the interventions of the Croatian Institute for Social Work. Of the total sample, the majority are boys (N=51), while girls are represented in a slightly smaller number (N=39). The following instruments were used in the research: Resilience and youth development module (WestEd & CDE, 2000, 2001) and Child and youth behaviour questionnaire (Miroslavljević et al., 2023). During data analysis, descriptive statistics methods (arithmetic mean, median, mode, standard deviation, range of results), Spearman's correlation coefficient and Mann–Whitney U-Test were used.

The results of this research are as follows: children and youth, beneficiaries of the interventions of the Croatian Institute for Social Work, rate their own aggressive behavior and rule breaking behavior low, while their external protective factors they rate highly. Furthermore, it was shown that there are no gender differences in aggressive behavior and rule breaking behavior. In relation to external protective factors, the difference between boys and girls exists only in the area of high expectations from an adult in school, in such a way that girls show higher results in that area than boys. Aggressive behavior is significantly negatively associated with the following external protective factors: caring adult relationships in home, high expectations from adults at home, at community and from friends, connection with the school, meaningful participation at school and meaningful participation at home, while rule breaking behavior is significantly negatively associated with all external protective factors according to the Youth Development Module.

Key words: aggressive behavior, rule breaking behavior, external protective factors, children and youth, users of the social welfare system

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. ZAŠTITNI ČIMBENICI	3
2.1. PODJELA ZAŠTITNIH ČIMBENIKA	4
2.2. MODUL RAZVOJA MLADIH	5
3. PROBLEMI U PONAŠANJU	8
3.1. KLASIFIKACIJA PROBLEMA U PONAŠANJU	11
3.2. EKSTERNALIZIRANI PROBLEMI U PONAŠANJU	12
3.2.1. AGRESIVNO PONAŠANJE	13
3.2.2. KRŠENJE NORMI	14
4. SUSTAV INTERVENCIJA ZA DJECU I MLADE KOJI ISPOLJAVAJU EKSTERNALIZIRANE PROBLEME U PONAŠANJU	15
5. PREGLED ISTRAŽIVANJA O RAZINAMA INTENZITETA EKSTERNALIZIRANIH PROBLEMA U PONAŠANJU TE VANJSKIH ZAŠTITNIH ČIMBENIKA, NJIHOVOJ POVEZANOSTI I RAZLIKAMA S OBZIROM NA SPOL KOD DJECE I MLADIH, KORISNIKA SUSTAVA SOCIJALNE SKRBI	18
5.1. ISTRAŽIVANJA O RAZINAMA INTENZITETA AGRESIVNOG PONAŠANJA, KRŠENJA NORMI I VANJSKIH ZAŠTITNIH ČIMBENIKA TE RAZLIKE S OBZIROM NA SPOL KOD KORISNIKA SUSTAVA SOCIJALNE SKRBI	18
5.2. ISTRAŽIVANJA O POVEZANOSTI AGRESIVNOG PONAŠANJA, KRŠENJA NORMI I VANJSKIH ZAŠTITNIH ČIMBENIKA	22
6. CILJEVI, PROBLEMI I HIPOTEZE	25
7. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	28
7.1. UZORAK ISPITANIKA	28
7.2. INSTRUMENTARIJ	29
7.3. POSTUPAK PROVEDBE ISTRAŽIVANJA	30

7.4. METODE OBRADE PODATAKA	32
8. REZULTATI	33
8.1. RAZINA INTENZITETA AGRESIVNOG PONAŠANJA, KRŠENJA NORMI TE VANJSKIH ZAŠTITNIH ČIMBENIKA KOD KORISNIKA SUSTAVA SOCIJALNE SKRBI I RAZLIKE S OBZIROM NA SPOL	33
8.1.1. AGRESIVNO PONAŠANJE I RAZLIKE S OBZIROM NA SPOL	33
8.1.2. KRŠENJE NORMI I RAZLIKE S OBZIROM NA SPOL	34
8.1.3. VANJSKI ZAŠTITNI ČIMBENICI I RAZLIKE S OBZIROM NA SPOL	36
8.2. POVEZANOST AGRESIVNOG PONAŠANJA I KRŠENJA NORMI S VANJSKIM ZAŠTITNIM ČIMBENICIMA.....	40
9. RASPRAVA	42
9.1. OGRANIČENJA ISTRAŽIVANJA	47
10. ZAKLJUČAK	49
11. LITERATURA.....	51

1. UVOD

Suočavanje s problemima u ponašanju djece i mladih izazovno je i veoma važno te se tom pojavom brojni stručnjaci bave dugi niz godina. Može se reći da je to stari, ali uvijek aktualan društveni problem (Koller-Trbović i Žižak, 2012). U samim počecima bavljenja tom pojavom glavni fokus bio je na rizicima, slabostima i problemima djece i mladih, a taj trend nastavio se još duži niz godina. Pristup usmjerenosti isključivo na rizike i slabosti s vremenom je sve više kritiziran te su postavljeni zahtjevi za pristupom koji je više usmjeren na snage (Rogers, 2000; Miller, 2006). Shodno tome, već tridesetak godina prisutna je usmjerenost na snage i zaštitne čimbenike djece i mladih s problemima u ponašanju (Robbé i sur., 2013) što pruža sveobuhvatniju perspektivu ljudskog ponašanja te predstavlja holistički pristup koji uvažava i rizike i snage pojedinca. Brojni autori (npr. Cox, 2006; Doležal, 2006; Koller-Trbović, 1997; Rennie i Dolan, 2010) ističu važnost usmjerenosti na pozitivno smatrajući takav pristup manje stigmatizirajući nasuprot pristupu usmjerenom samo na negativno. Također, usmjerenost na zaštitne čimbenike i snage ključna je u kreiranju preventivnih programa, tretmana i posttretmana koji za cilj imaju pozitivan razvoj djece i mladih te stvaranje podupirućeg okruženja.

Zaštitni čimbenici, jedan od temeljnih konstrukta koji će se ispitivati ovim istraživanjem, definiraju se kao okolnosti, resursi, obilježja koja smanjuju vjerojatnost razvoja problema u ponašanju (Jessor, 1993; Bašić, 2009), tj. povećavaju razvoj pozitivnih razvojnih ishoda (Kranželić-Tavra, 2002). U literaturi se najčešće spominje podjela na unutarnje i vanjske zaštitne čimbenike, a u ovome radu fokus će se staviti na vanjske zaštitne čimbenike koji su u podlozi Modula razvoja mladih. U tu podjelu vanjskih zaštitnih čimbenika spadaju brižni odnosi s odraslom osobom, visoka očekivanja i smislene aktivnosti (WestEd i CDE, 2000). Kao važna okruženja u kojima se javljaju spomenuti zaštitni čimbenici navode se obitelj, škola, zajednica i vršnjaci, a naknadno je dodan i mehanizam povezanosti sa školom.

Drugi konstrukt o kojem će biti riječ u ovome radu jesu problemi u ponašanju, točnije eksternalizirani problemi u ponašanju. Radi se o veoma širokom pojmu koji je predmet bavljenja brojnih stručnjaka, znanstvenika i praktičara već dugi niz godina. Uglavnom se autori slažu kako su eksternalizirani problemi u ponašanju nedovoljno kontrolirana i prema drugima usmjerena ponašanja, a ubrajaju agresivnost, hiperaktivnost, delinkvenciju, laganje, prkos, bježanje od kuće, kršenje normi, nepažnju, suprotstavljanje itd. (Bask, 2015; Bouillet

i Uzelac, 2007; Koller-Trbović, 2004; Mihić i Bašić, 2008). Naglasak u ovome radu stavit će se na agresivno ponašanje i kršenje normi.

Pregledom literature utvrđeno je kako mladi korisnici sustava socijalne skrbi češće iskazuju agresivna ponašanja (Ireland i Archer, 2004; Jurczyk i Lalak, 2020; Llorca Mestre i sur., 2017; Van den Tillaart i sur., 2018; Wallinius i sur., 2019; Xie i sur., 2011) te češće krše norme naspram mladih iz opće populacije (Jurczyk i Lalak, 2020; Ručević i sur., 2009), no ovisno o tome jesu li uključeni u vaninstitucionalni ili institucionalni tretman varira i njihova razina rizika (Koller-Trbović i sur., 2009). Rezultati istraživanja podosta su nekonzistentni kada je riječ o razlikama s obzirom na spol vezano uz agresivno ponašanje i kršenje normi. Nadalje, pokazalo se da mladi korisnici sustava socijalne skrbi dosta visoko procjenjuju svoje vanjske zaštitne čimbenike (Maurović, 2011; Maurović i sur., 2014; Maurović, 2015) te je pronađen popriličan broj zaštitnih čimbenika koji utječu na smanjenje agresivnog ponašanja te kršenja normi, no detaljnije o tome može se pronaći u poglavlju 5.2. naziva Istraživanja o povezanosti agresivnog ponašanja i kršenja normi te vanjskih zaštitnih čimbenika.

Ovaj rad dio je projekta Razvoj instrumenta za procjenu fenomenoloških obilježja ponašanja djece u sustavu socijalne skrbi (u sklopu Programa za unapređenje procjene i intervencija za djecu i mlade s problemima u ponašanju- ISKORAK).

U nastavku će se najprije definirati i detaljnije pojasniti ključni pojmovi, a to su, kao što je već rečeno, zaštitni čimbenici i eksternalizirani problemi u ponašanju. Potom slijedi pregled dosadašnjih istraživanja o razinama intenziteta i povezanosti navedenih pojmova, a nakon toga detaljno će se prikazati rezultati ovog istraživanja. Točnije, utvrdit će se razina intenziteta agresivnog ponašanja i kršenja normi te vanjskih zaštitnih čimbenika kod korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalnu skrb, (ne) postojanje razlika s obzirom na spol sudionika te povezanost tih fenomena.

2. ZAŠTITNI ČIMBENICI

Kao što je već i u uvodnom poglavlju navedeno, usmjerenost na rizike i slabosti mladih s problemima u ponašanju prevladavala je duži niz godina u znanstvenoj i stručnoj praksi. Brojne istraživače zanimao je odgovor na pitanje zašto određena djeca i mladi koji žive u rizičnom okruženju ne razviju probleme u ponašanju te su tako krenula istraživanja o zaštitnim čimbenicima (Koller-Trbović, 2001). Već nekoliko desetljeća prisutna je usmjerenost i na zaštitne čimbenike, snage i jake strane mladih što doprinosi sveobuhvatnijem razumijevanju složenosti ljudskog ponašanja i razvoja. Istraživanja koja ispituju međudjelovanje između rizika i zaštitnih čimbenika pomažu identificirati procese koji potiču otpornost i pozitivne ishode unatoč prisutnosti rizika (Luthar i sur., 2000). Prepoznavanjem i jačanjem zaštitnih čimbenika postaje moguće promicati dobrobit, spriječiti nepovoljne ishode i poticati otpornost pojedinaca i zajednica.

Pregledom literature utvrđeno je da postoje brojne definicije i podjele zaštitnih čimbenika što ukazuje na kompleksnost definiranja ovog, na prvi pogled jednostavnog, pojma. Postojanje mnoštva definicija i podjela može ovisiti i o teorijskom okviru, istraživačkim pitanjima ili metodologiji određenog rada. Za potrebe ovog istraživanja u nastavku su navedene neke od najčešće korištenih definicija u stranoj i domaćoj literaturi.

Rutter (1985) definira zaštitne čimbenike kao individualne i okolinske utjecaje koji modificiraju, poboljšavaju ili mijenjaju odgovor osobe na neku opasnost iz okoline koja može dovesti do nepovoljnih ishoda. Autor ove definicije još nadodaje da je glavni zadatak zaštitnih čimbenika izmijeniti odgovor na kasnije nedaće, a ne poticati „normalan“ razvoj pojedinca. Masten (1994; prema Ali Gizir, 2004) definira zaštitne čimbenike kao okolnosti koje umanjuju ili modificiraju učinke rizika ili nepogoda i unapređuju dobru prilagodbu ili sposobnost. Vidljivo je da se ove definicije poprilično podudaraju, dok Jessor (1993) nudi nešto jednostavniju definiciju zaštitnih čimbenika opisujući ih kao čimbenike koji mogu smanjiti vjerojatnost pojave rizičnih ponašanja. Slično navodi i Bašić (2009) koja govori da zaštitni čimbenici smanjuju razvoj problema u ponašanju, dok Kranželić-Tavra (2002) ističe da povećavaju vjerojatnost pozitivnih razvojnih ishoda. Žižak (2009) definira zaštitne čimbenike kao unutarnje i vanjske snage pojedinca koje mu pomažu da se odupre rizicima nastanka problema u ponašanju.

2.1. PODJELA ZAŠTITNIH ČIMBENIKA

Brojni autori (npr.: Deković, 1999; Fraser, 1997; prema Ali Gizir, 2004; Garmezy, 1985; prema Rutter, 1987; Mangham i sur., 1997; prema Doležal, 2006; Meng i sur., 2018; Murray, 2003; Zabern i Bouteyre, 2017) navode tri osnovne kategorije zaštitnih čimbenika: individualni, obiteljski i okolinski.

Autori Zabern i Bouteyre (2017) sumirajući brojna istraživanja, koja su provedena u razdoblju između 2004. i 2016. godine, u navedene tri kategorije zaštitnih čimbenika uvrstili su sljedeće:

1. Individualni zaštitni čimbenici: visoko samopoštovanje, akademska postignuća, sudjelovanje u izvanškolskim aktivnostima, dobre vještine rješavanja problema, razvijene socijalne vještine, osjećaj visoke samoučinkovitosti, vjerovanje u sebe i svoje sposobnosti, bavljenje sportom, ženski spol, niža dob, svijest o vlastitim emocijama, učinkovite strategije kontrole emocija, imanje ciljeva za budućnost, viši kvocijent inteligencije, osjećaj kontrole nad vlastitim životom, osjećaj autonomije.
2. Obiteljski zaštitni čimbenici: pozitivan odnos s brižnim roditeljem ili s članom obitelji, pozitivno roditeljstvo, podrška majke, roditelji u braku. Fraser (1997; prema Ali Gizir, 2004) te Mangham i sur. (1997; prema Doležal, 2006) u ovu skupinu zaštitnih čimbenika dodaju još i visoka, ali realistična očekivanja obitelji od djeteta, strukturu i pravila u kućanstvu, obiteljsku izdržljivost, uključenost oca u odgoj djeteta, manji broj članova obitelji, zaposlenost majke.
3. Okolinski zaštitni čimbenici: manja izloženost zlostavljanju ili ograničen broj trauma iz djetinjstva, vršnjačka podrška, pozitivan, smislen odnos s brižnom odraslom osobom izvan obitelji, podrška škole, učitelj ili drugi član školskog osoblja koji vjeruje u sposobnosti djeteta, postojanje mogućnosti u djetetovom okruženju za pozitivna iskustva, uključenost u zajednicu.

Osim navedene podjele na tri kategorije zaštitnih čimbenika, u literaturi se spominje i podjela na unutarnje i vanjske zaštitne čimbenike (npr. Ali Gizir, 2004; Garmezy, 1993, Benard, 1995, Dobbin i Gatowski, 1996, Davis, 1999, McMahan i sur., 2000; prema Doležal, 2006; Emery i Forehand, 1994, Palmer, 1997, Gilligan, 2001; prema Mallon, 2007).

Ali Gizir (2004) na temelju brojnih studija donosi pregled najčešćih unutarnjih i vanjskih zaštitnih čimbenika:

1. Unutarnji zaštitni čimbenici: više intelektualne i akademske sposobnosti, temperament, unutarnji lokus kontrole, samopoštovanje i samoeфикаsnost, samosvijest i samorazumijevanje, osjećaj autonomije, vještine rješavanja problema, osjećaj nade i optimizam, socijalna kompetentnost, smisao za humor, ženski spol.
2. Vanjski zaštitni čimbenici: bliska veza ili pozitivan odnos s najmanje jednim roditeljem ili članom obitelji, postojanje strukture i pravila u kućanstvu, brižna odrasla osoba izvan kućanstva, vršnjačko prihvaćanje i podrška, pozitivno školsko iskustvo, postojanje zdravstvenih organizacija, usluga skrbi o djeci, mogućnosti obuke za posao, vjerskih ustanova i rekreacijskog sadržaja za djecu i mlade u zajednici.

Bez obzira na način podjele, vidljivo je da različiti autori uglavnom spominju iste, tj. slične zaštitne čimbenike, samo što neki vanjske čimbenike dodatno dijele na obiteljske i okolinske.

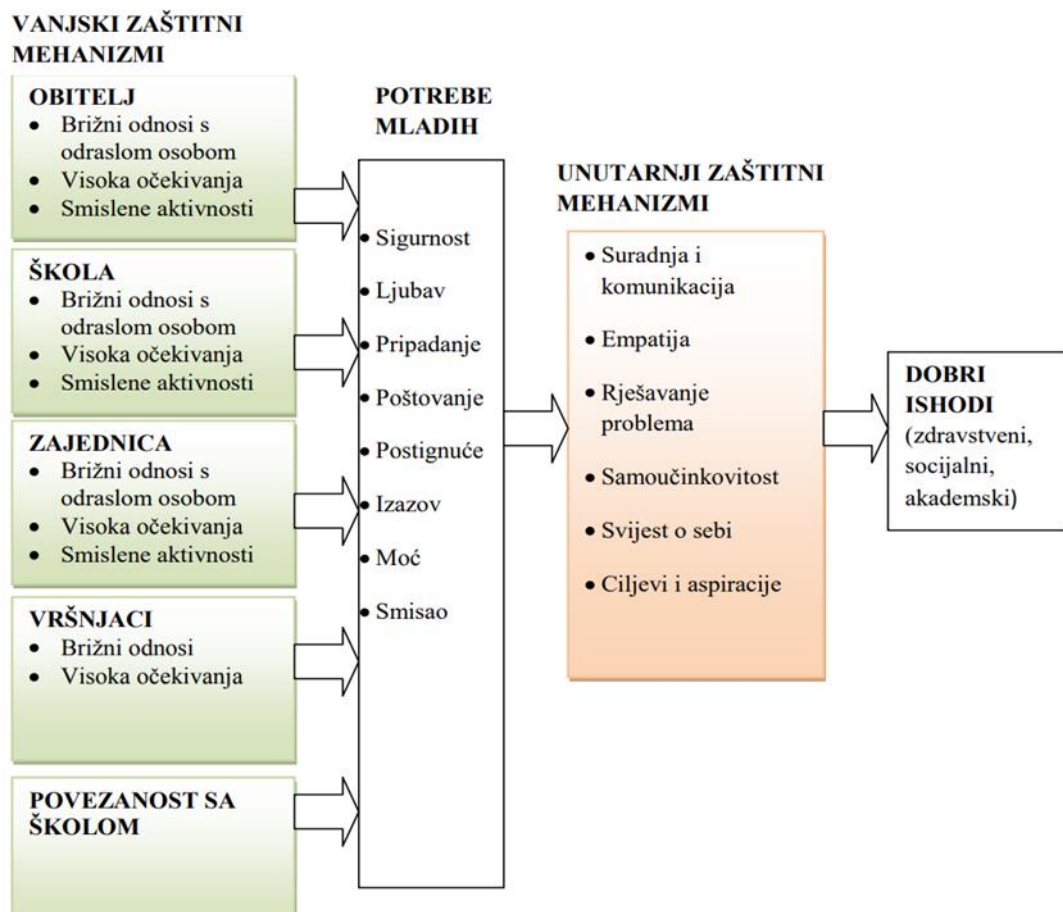
Postoje različiti modeli koji objašnjavaju vanjske i unutarnje zaštitne čimbenike, a za potrebe ovog rada koristit će se Modul razvoja mladih. U kontekstu ovog rada, fokus će biti samo na vanjskim zaštitnim čimbenicima koji su u podlozi Modula razvoja mladih, a to su brižni odnosi s odraslom osobom, visoka očekivanja i smislene aktivnosti unutar područja obitelji, škole i zajednice, brižni odnosi i visoka očekivanja unutar područja vršnjaka te područje koje se odnosi na povezanost sa školom.

2.2. MODUL RAZVOJA MLADIH

Modul razvoja mladih poslužit će kao teorijski okvir ovoga rada na temelju kojeg je nastao i instrument Modul otpornosti i razvoja mladih (MORM) koji je također korišten u ovom istraživanju. Navedeni teorijski okvir razvili su WestEd i California Department of Education (CDE). Prema Modulu razvoja mladih, ukoliko su pojedinci izloženi zadovoljavajućim okruženjima, oni imaju sposobnost mijenjati se i razvijati, a kao važna okruženja djece i mladih smatraju se obitelj, škola, zajednica i vršnjaci (WestEd i CDE, 2000). Smatra se da spomenuta okruženja imaju tri ključna zaštitna mehanizma za razvoj

djece i mladih, a to su bliski i brižni odnosi, pozitivna i visoka očekivanja te smislene aktivnosti za mlade, tj. mogućnost za sudjelovanje i doprinos. Naknado je dodan mehanizam povezanosti sa školom. Upravo ti mehanizmi potiču mlade da zadovolje potrebe za sigurnošću, ljubavi, pripadanjem, poštovanjem, postignućem, izazovom, moći i smislom, a zadovoljenje navedenih potreba dovodi do jačanja unutarnjih zaštitnih mehanizama djece i mladih u koje se ubrajaju suradnja i komunikacija, empatija, rješavanje problema, samoučinkovitost, svijest o sebi te ciljevi i aspiracije. Krajnji rezultat cjelokupnog procesa jesu dobri zdravstveni, socijalni i akademski ishodi za dijete, tj. mladu osobu.

Slijedi shematski prikaz teorijskog okvira Modul razvoja mladih na Slici 1.

Slika 1: Shema teorijskog okvira u podlozi instrumenta Modula razvoja mladih (WestEd i CDE, 2000)

U nastavku slijedi sažet opis vanjskih zaštitnih čimbenika iz teorijskog okvira Modul razvoja mladih.

Brižni odnosi podrazumijevaju postojanje barem jedne osobe u životu djeteta, tj. mlade osobe koja im može pružiti podršku u zdravom razvoju i učenju, stvoriti odnos povjerenja i

ljubavi te koja može pokazati suosjećanje, razumijevanje, poštovanje i interes za njih same (Laursen i Birmingham, 2003). Werner i Smith (1992) proveli su studiju kojom je dokazano da postojanje brižnih odraslih osoba izvan kućanstva predstavlja značajan zaštitni čimbenik za mlade pojedince u tranzicijskom razdoblju prelaska u odraslu dob. Uz brižnost i emocionalnu podršku drugih, djeca i mladi iz navedene studije stekli su uvjerenje da njihovi životi imaju smisla te da oni sami upravljaju svojom sudbinom.

Visoka očekivanja odnose se na dosljednu komunikaciju izravnih i neizravnih poruka usmjerenih djeci i mladima da mogu uspjeti i da mogu biti odgovorni (WestEd i CDE, 2000) te pri tome potiču djecu i mlade da ostvare svoje potencijale (Maurović, 2015).

Smislene aktivnosti obuhvaćaju uključenost djece i mladih u relevantne, zanimljive i odgovorne aktivnosti s prilikama za doprinos, a povezanost sa školom odnosi se na osjećaj pripadanja školi (Benard, 1991; prema Maurović, 2015).

3. PROBLEMI U PONAŠANJU

Ljudsko ponašanje veoma je složen fenomen na kojeg utječu razni čimbenici uključujući genetiku, okolinu, osobna iskustva. Kod dijela pojedinca tijekom života javljaju se određeni problemi u ponašanju koje je prijeko potrebno prepoznati i razumjeti zbog dobrobiti samog pojedinca i društva u kojem on živi. Iako se u stručnoj literaturi češće nailazi na pojam poremećaji u ponašanju, u ovom radu koristit će se termin problemi u ponašanju kao sveobuhvatan pojam koji obuhvaća rizična ponašanja, teškoće u ponašanju i poremećaje u ponašanju (Koller-Trbović i sur., 2011). Prije samog definiranja problema u ponašanju, važno je razumjeti što je to uopće ponašanje. Glasser (2000) ponašanje definira kao način na koji pojedinac vlada sobom te autor uključuje četiri komponente koje čine cjelokupno ponašanje: aktivnost, mišljenje, osjećaji i fiziologija. Pitanje kada neko ponašanje postaje problemom postavljaju si brojni autori već dugi niz godina što dovodi do mnogobrojnih definicija problema u ponašanju pri čemu će u nastavku biti izdvojene neke od najčešće spominjanih u literaturi. Fenomen problema u ponašanju promjenjiv je i složen te se u različitim kulturama i vremenima različito i doživljava (Koller-Trbović i sur., 2011). U socijalnoj pedagogiji kao sinonimi za probleme u ponašanju, uz poremećaje u ponašanju koriste se još i rizična ponašanja, asocijalna ponašanja, antisocijalna ponašanja, društveno neprihvatljiva ponašanja, devijantna ponašanja, delinkventna ponašanja, nedovoljno socijalno integrirana ponašanja (Bouillet i Uzelac, 2007).

U svijetu i u Hrvatskoj još uvijek postoje različiti pristupi i neslaganja u definiranju problema u ponašanju, a razlog tome su višestruka i višesmjerna etiološko-fenomenološka i dijalektičko-dinamička kompleksnost problema u ponašanju (Bouillet i Uzelac, 2007). U nastavku će se kod navoda definicija koristiti termin poremećaji u ponašanju kako stoji u izvornim radovima. Myschker (1996; prema Koller-Trbović, 2004) poremećaje u ponašanju definira kao odstupajuća maladaptivna ponašanja koja su uvjetovana organski ili reakcijom na okruženje te koja zbog višedimenzionalnosti, težine i učestalosti oslabljuju djetetove potencijale za razvoj, učenje, rad i koja ne mogu biti prevladana bez stručne pomoći. Jednu od prvih, ali i jednu od najčešće citiranih definicija poremećaja u ponašanju kod nas ponudile su Dobrenić i Poldrugáč (1974). Pojam poremećaja u ponašanju autorice su definirale kao skupni naziv za sve one pojave biološke, psihološke i socijalne geneze koje manje ili više pogađaju pojedinca, nepovoljno djeluju na njegovu aktivnost i reaktivnost, te neugodno ili štetno i opasno utječu i na druge pojedince i društvene organizacije (obitelj, dječje ustanove, školu, užu i širu zajednicu). Uzelac (1995), koji se također ističe u području definiranja

poremećaja u ponašanju, navodi da su to ponašanja koja se u znatnoj mjeri razlikuju od ponašanja većine mladih neke sredine. Nadalje, autor ističe da su ta ponašanja štetna i/ili opasna za samog pojedinca te za njegovu okolinu i da takva ponašanja zahtijevaju dodatnu stručnu pomoć radi uspješne socijalne integracije pojedinca. Vrlo pojednostavljeno može se reći da su poremećaji u ponašanju izraz nedostatne psihosocijalne zrelosti neke osobe (Bouillet i Uzelac, 2007).

Posljednjih godina ustaljuje se termin problemi u ponašanju umjesto poremećaja jer je on podosta stigmatizirajući za djecu i mlade. Upravo njih su za mišljenje o pojmu poremećaja u ponašanju pitale Žižak i sur. (2004) pri čemu djeca i mladi navode da nerado koriste taj termin te ga smatraju neprimjerenim. Koller-Trbović i Žižak (2012) za mišljenje o tom pojmu pitale su još i roditelje djece i mladih, učitelje i stručnjake koji također ne prihvaćaju taj pojam te ga ne koriste u svakodnevnom rječniku. Prekretnicu kod upotrebljavanja tog pojma čini donošenje Standarda za terminologiju, definiciju, kriterije i praćenje pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih (Koller-Trbović i sur., 2011). Standardima je predloženo da se na nacionalnoj razini koristi termin problemi u ponašanju djece i mladih. Autorice Standarda ponudile su i jedinstvenu definiciju tog pojma prema kojoj su problemi u ponašanju krovni pojam za kontinuum ponašanja od jednostavnijih, manje težine i opasnosti/štetnosti za sebe i druge, do onih definiranih i/ili sankcioniranih propisima i često težih po posljedicama i potrebama za tretmanom. Problemi u ponašanju djece i mladih predstavljaju središnji pojam koji subsumira ekstremnije oblike tog fenomena u oba smjera (od rizičnih, preko poteškoća do poremećaja u ponašanju). Navedeni kontinuum problema u ponašanju prikazan je niže u Tablici 1 koja je direktno preuzeta iz izvornog rada.

Tablica 1: Kontinuum problema u ponašanju (Koller – Trbović i sur., 2011:12)

PROBLEMI U PONAŠANJU		
<p>Krovni pojam za kontinuum oblika ponašanja od jednostavnijih, manje težine i opasnosti/štetnosti za sebe ili druge, do onih propisima definiranih i/ili sankcioniranih i, često, težih po posljedicama i potrebama za tretmanom. Problemi u ponašanju djece i mladih predstavljaju središnji pojam koji supsumira ekstremnije oblike tog fenomena na oba smjera (od rizičnih preko teškoća do poremećaja u ponašanju). Uz takva ponašanja vezane su posljedice i stanja koja treba usmjeravati, mijenjati i/ili rješavati, a kojima se bave stručnjaci različitih struka i u različitim područjima.</p>		
Rizična ponašanja	Teškoće u ponašanju	Poremećaji u ponašanju
<p>Ponašanja kojima osoba dovodi u opasnost prvenstveno svoje, ali i tuđe, zdravlje, fizički i psihički integritet, imovinu. Posljedice tog ponašanja su niskog intenziteta u sadašnjosti, ali mogu predstavljati podlogu za loše ishode u budućnosti. Neposredne posljedice i prijetnje su veće za samo dijete/mladu osobu nego za druge pojedince i skupine. Radi se o ponašanjima koja zahtijevaju reakciju, prije svega obitelji i drugih osoba iz djetetovih redovitih životnih sredina, odnosno, profesionalaca iz nekog specifičnog područja.</p>	<p>Ponašanja kojima osoba krši društvene i/ili zakonske norme i koja se pojavljuju u više različitih sredina kroz određeno vremensko razdoblje ili iznenada. Posljedice tog ponašanja traže stručnu intervenciju, iako, ponekad, za sredinu, a i za osobu, razina opasnosti u sadašnjosti ne mora biti visokog intenziteta, ali može predstavljati ozbiljnu prijetnju za budući razvoj.</p>	<p>Ponašanja kojima osoba kroz duže vrijeme i intenzivno ugrožava svoje svakodnevno funkcioniranje na više životnih područja i/ili ugrožava druge, odnosno imovinu. Posljedice tog ponašanja su brojne i izrazito negativne kako u sadašnjosti tako i u budućnosti, kako za samo dijete/mladu osobu, tako i za druge pojedince i skupine. Radi se o ponašanjima koja zahtijevaju reakciju specijaliziranih stručnjaka i institucija, u pravilu iz više sektora istovremeno.</p>

Da bi se moglo govoriti o problemima u ponašanju, moraju se zadovoljiti određeni kriteriji (Koller-Trbović i sur., 2001; prema Bouillet i Uzelac, 2007). To su: trajanje problema (odstupanja u ponašanju traju tri do šest mjeseci i dulje ili se radi o nagloj promjeni u ponašanju), intenzitet problema (niska, umjerena, visoka i vrlo visoka rizičnost), prisutnost većeg broja različitih problema, socijalni ili kulturalni kriterij (određeni problemi ne

procjenjuju se na isti način u različitim sredinama, za različiti spol, dob i dr.), hitnost intervencije, prije poduzimane intervencije. Još neki kriteriji za procjenu problema u ponašanju su: ponašanje predstavlja neposredno ili posredno ugrožavajuću, štetnu ili opasnu situaciju za samo dijete i/ili za njegovu sredinu, ponašanje ukazuje na jasne pokazatelje budućeg nepovoljnog razvoja, ponašanje zahtijeva dodatnu stručnu ili širu društvenu pomoć, učestalost ponašanja (izolirani čin, rijetko, povremeno, često, stalno), ponašanje značajnije otežava uspješnu socijalnu integraciju pojedinca te može biti opasno po druge osobe ili imovinu. Connor (1993) spominje kriterije procjene emocionalnih i ponašajnih poremećaja: teoretski kriterij (usporedba simptoma u ponašanju i emocionalnih simptoma s različitim metodama i instrumentima kako bi se postigli kvantificirani podaci koji interpretiraju ponašanje u obliku klasifikacije), kriterij mentalne dobi (usporedba s obilježjima osobnosti i ponašanja tipičnim za određenu mentalnu dob), kulturološki kriterij, kvantitativni kriterij (važni su intenzitet i frekvencija ponašanja) te kriterij trajanja (ustrajnost, dulje trajanje ponašanja, neočekivane, nagle promjene).

3.1. KLASIFIKACIJA PROBLEMA U PONAŠANJU

Razvijeni su različiti sustavi klasifikacije problema u ponašanju kod djece, a najpoznatiji i najčešće spominjani su oni prema DSM-5, MKB-11 i Achenbachova (1991) dimenzionalna klasifikacija. DSM-5 i MKB-11 kao kategorijalne klasifikacije češće se koriste u psihijatriji (Maurović, 2015), tj. njih češće koriste stručnjaci za mentalno zdravlje (Koller-Trbović, 2004), dok se Achenbachova dimenzionalna klasifikacija češće koristi u psihologiji te u istraživanjima koja se bave problemima u ponašanju (Maurović, 2015). Bouillet i Uzelac (2007) ovu podjelu spominju kao jednu od najčešćih socijalnopedagoških podjela problema u ponašanju djece i mladih. Za potrebe ovog rada veći naglasak stavljen je upravo na Achenbachovu klasifikaciju problema u ponašanju.

Achenbach (1991) je podijelio probleme u ponašanju na dvije velike skupine: internalizirane i eksternalizirane. U te dvije kategorije problema u ponašanju razvrstao je osam skupina sindroma. U eksternaliziranu kategoriju uvrstio je agresivno i delinkventno ponašanje, u internaliziranu povlačenje, anksioznost/depresiju i somatske poteškoće. Preostala tri sindroma, problemi pažnje, problemi mišljenja i socijalni problemi, ne pripadaju ni u jednu od navedenih dviju kategorija. Internalizirani problemi definiraju se kao ponašanja koja su pretjerano kontrolirana i usmjerena prema sebi (Bask, 2014, Bouillet i Uzelac, 2007, Koller-

Trbović, 2004, Novak i Bašić, 2008), a o eksternaliziranim problemima, koji su u fokusu ovog rada, više će biti riječ u poglavlju koje slijedi.

3.2. EKSTERNALIZIRANI PROBLEMI U PONAŠANJU

Eksternalizirani problemi su nedovoljno kontrolirana i prema drugima usmjerena ponašanja, npr. agresivnost, hiperaktivnost, delinkvencija, laganje, prkos, bježanje od kuće, kršenje normi, tj. pravila, nepažnja, suprotstavljanje (Bask, 2015; Bouillet i Uzelac, 2007; Koller-Trbović, 2004; Mihić i Bašić, 2008). Neki autori eksternalizirane probleme u ponašanju povezuju s deficitom pažnje, poremećajima ophođenja te poremećajima s prkošenjem i suprotstavljanjem (Fergusson, 1998; Keil i Price, 2006; Lebedina Manzoni, 2010). Pregledom literature općenito se za eksternalizirane probleme može reći da su to otvorena i ometajuća ponašanja, često uključuju kršenje normi, uništavanje imovine i nanošenje štete drugima (Keil i Price, 2006). Lebedina Manzoni (2010) kao karakteristike djece i mladih s eksternaliziranim problemima u ponašanju navodi agresivnost, negativnost, impulzivnost te neprijateljsku raspoloženost.

Fergusson (1998) je, sažimajući rezultate brojnih istraživanja, podijelio neke najčešće čimbenike rizika za razvoj eksternaliziranih problema u pet kategorija, a njegova podjela dopunjena je čimbenicima rizika iz suvremenije literature:

1. Sociodemografski čimbenici: nizak socio-ekonomski status, niska primanja i siromaštvo obitelji (Bask, 2015; Reiss, 2013), pripadnost manjinskim skupinama, život u većem gradu (Ajduković i sur., 2017).
2. Obiteljski čimbenici: narušeni odnosi između roditelja i djeteta, psihopatologija u obitelji, problemi prilagodbe roditelja, slab nadzor djeteta, niz poteškoća i problema, npr. konflikti u obitelji, razvod, zlostavljanje ili zanemarivanje djeteta (Mrug i Windle, 2010), obitelji s većim brojem članova, nizak obrazovni status roditelja (Murray i sur., 2010).
3. Obrazovni čimbenici: nizak IQ, specifične poteškoće u učenju, školski neuspjeh, škole s visokom stopom delinkvencije (Murray i sur., 2010)
4. Vršnjački čimbenici: konzumacija sredstava ovisnosti među vršnjacima, antisocijalna ponašanja vršnjaka. Mnoga istraživanja ukazuju na jaku povezanost

između uključenosti vršnjaka u problematična ponašanja i vlastitog angažmana adolescenata u sličnim ponašanjima (Melkman, 2015).

5. Individualni čimbenici: genetska predispozicija, specifična osobnost (npr. nedostatak empatije i osjećaja krivnje, negativno usmjerena osjećajnost) (Dadds i sur., 1992., Gottfredson i sur., 2004., Stormont, 2002; prema Mihić i Bašić, 2008). Harden i sur. (2012) spominju kao važan rizični čimbenik sklonost traženju uzbuđenja. Stoltz i sur. (2017) za individualne čimbenike navode još i temperament. Veći broj autora ističe povezanost muškog spola i eksternaliziranih problema u ponašanju te porast eksternaliziranih problema s porastom dobi uslijed viših očekivanja od okoline, više stresora te prijelaznih razdoblja i izazova koje ona nose (Ajduković i sur., 2017).

Fergusson (1998) ističe kako su eksternalizirani problemi stabilni tijekom razvoja pojedinca samo što se simptomi tih problema manifestiraju na drugačiji način u različitoj dobi.

U ovome radu veći fokus stavljen je na agresivno ponašanje i kršenje normi, a i u literaturi se nailazi na podatak da se eksternalizirani problemi u ponašanju kod djece i mladih mogu smisleno podijeliti na različite dimenzije agresivnog ponašanja i kršenja normi (Burt, 2013; Klahr i sur., 2014).

3.2.1. AGRESIVNO PONAŠANJE

Bouillet i Uzelac (2007) definiraju agresivno ponašanje kao širok raspon specifičnih ponašanja koje karakterizira zajedničko obilježje mogućnosti nanošenja štete ili povrede drugim osobama ili stvarima te namjere da se nanese šteta, a Žužul (1989) navodi da ta namjera čak ni ne treba biti u potpunosti realizirana. Allen i Anderson (2017) navode četiri kriterija koja, prema njihovu mišljenju, razlikuju agresivno ponašanje od drugih pojava. Kao prvo, agresivno ponašanje je vidljivo ponašanje, a ne misao ili osjećaj. Autori tih kriterija ističu kako i agresivne misli (npr. neprijateljski stavovi, uvjerenja, želje i sl.) i agresivni osjećaji (npr. osjećaj ljutnje, bijesa, želje za osvetom i sl.) mogu te najčešće i prethode samom agresivnom ponašanju, no tvrde da se navedeno ne može smatrati agresivnim ponašanjem. Nadalje, agresivno ponašanje je namjerno i izvršeno je s ciljem nanošenja štete drugome. Sljedeći kriterij jest da je agresivno ponašanje usmjereno prema ljudima, a ne

prema objektima. Kao posljednji kriterij autori navode da je žrtva tog ponašanja motivirana isto izbjeci.

Agresija se najčešće dijeli na fizičku, psihološku i socijalnu (Bouillet i Uzelac, 2007) dok ju neki dijele na reaktivnu i proaktivnu (Hubbard i sur., 2010). Fizička agresija uključuje udarce, guranje, razbijanje i sl., psihološka uključuje verbalne uvrede, ponižavanje, prijetnje, ucjene i sl., a socijalna agresija uključuje posredno nanošenje štete žrtvi ugrožavajući njene socijalne odnose (Bouillet i Uzelac, 2007). Reaktivna agresija je obrambena, osvetnička i kao odgovor na stvarnu ili percipiranu provokaciju dok se pak proaktivna agresija očituje kako bi se postigao neki cilj (Hubbard i sur., 2010).

3.2.2. KRŠENJE NORMI

Raniji naziv za kršenje normi, tj. pravila bio je delinkventno ponašanje, a podrazumijeva da se dijete ne osjeća krivo kada učini nešto što ne bi trebalo, druži se s djecom koja upadaju u neprilike, laže ili vara, druži se sa starijima od njega, bježi od kuće, krade iz kuće ili izvan kuće, govori ružne riječi, psuje itd. (Rescorla i sur., 2012). Osim svega navedenog, često se kao jedna od dimenzija kršenja normi spominje i vandalizam (Rothenberg i sur., 2020; De Haan i sur., 2012). Bouillet i Uzelac (2007) navode da takvo ponašanje može biti rezultat otpora, neprihvatanja svih ili određenih autoriteta. Isto tako, takvo ponašanje postaje problematičnim kada ga dijete, tj. mlada osoba manifestira neprekidno kroz dulje vrijeme te kada ono znatno remeti socijalno funkcioniranje djeteta (na individualnoj i društvenoj razini).

Brojna istraživanja pokazuju da su ponašanja kršenja normi češća u adolescenciji, tj. da je vidljiv porast u tim ponašanjima od dječje dobi do adolescencije (Burt, 2012; prema Rothenberg i sur., 2020; De Haan i sur., 2012; Niv i sur., 2013). Također, neki istraživači navode da je kršenje normi manje stabilno tijekom života u usporedbi s agresijom (Moffitt, 1993).

4. SUSTAV INTERVENCIJA ZA DJECU I MLADE KOJI ISPOLJAVAJU EKSTERNALIZIRANE PROBLEME U PONAŠANJU

Intervencije za djecu i mlade s problemima u ponašanju organizirane su unutar različitih resora (odgoj i obrazovanje, mentalno zdravlje, socijalna skrb, pravosuđe, policija). Najviše ih je organizirano unutar sustava socijalne skrbi i pravosuđa. U sklopu sustava socijalne skrbi organizirane su mjere i aktivnosti koje se provode u institucijama (područni uredi Zavoda za socijalni rad, odgojne ustanove) te udrugama koje djeluju unutar tog resora sa svrhom zadovoljenja psihosocijalnih potreba djece i mladih. Unutar pravosudnog sustava mjere i aktivnosti provode se u sljedećim službama i institucijama: odvjetništvo, sud, maloljetnički zatvor, odgojni zavod sa svrhom provedbe intervencija propisanim (kaznenim i prekršajnim) sankcijama.

U sljedećem poglavlju ovog rada daje se pregled istraživanja o razinama intenziteta agresivnog ponašanja, kršenja normi i vanjskih zaštitnih čimbenika djece i mladih, korisnika sustava socijalne skrbi, a uzorak istraživanja čine djeca i mladi, korisnici intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad. Zbog navedenih razloga, ukratko će se pojasniti raznolikost intervencija i korisnika navedenog sustava te važnost Zavoda za socijalni rad u postupanju s djecom i mladima s problemima u ponašanju. Važno je spomenuti kako je Hrvatski zavod za socijalni rad novi naziv za nekadašnji Centar za socijalnu skrb. Naziv je nedavno promijenjen (tijekom 2023. godine) stoga u naslovu ovog rada on nije mijenjan, no dalje kroz rad koristi se naziv koji je trenutno služben, a to je Hrvatski zavod za socijalni rad.

U Tablici 2 prikazan je kontinuum intervencija s obzirom na rizik i potrebe korisnika. Iz prikazanog se može očitati da minimalan rizik zahtjeva preventivne intervencije, a potrebe djece i mladih na toj razini rizika jesu ulaganje u učenje, znanje, odgoj, socijalizaciju i zdravlje. Za djecu i mlade umjerenog rizika potrebne su rane intervencije usmjerene na brigu, zaštitu, pomoć, nadzor i vođenje pojedinaca. I na kraju, visoki i vrlo visoki rizik zahtijevaju intenzivnije i dugotrajnije intervencije, tj. tretman usmjeren na zadovoljenje potreba za rehabilitacijom, psihoedukacijom, preodgojem, resocijalizacijom i/ili liječenjem.

Tablica 2: Kontinuum rizika, potreba i intervencija (Bašić i sur., 2004:154)

Razina rizika	Minimalan rizik	Umjereni rizik	Visoki i vrlo visoki rizik
Potrebe	Ulaganje u učenje, znanje, odgoj, socijalizaciju, zdravlje	Briga, zaštita, pomoć, nadzor, vođenje	Rehabilitacija, psihoedukacija, preodgoj, resocijalizacija, liječenje
Razina intervencija	Preventivne intervencije	Rane intervencije	Tretmanske intervencije

Prema okruženju u kojem se provode, intervencije mogu biti od vaninstitucionalnih preko poluinstitucionalnih do institucionalnih. Vaninstitucionalne intervencije provode različite službe i institucije u zajednici (vrtići, škole, savjetovišta, obiteljski centri, Zavod za socijalni rad, udruge, specijalizirane institucije), a njihova svrha je pomoć i podrška djeci, mladima i obiteljima u svakodnevnim i prirodnim uvjetima. Institucionalne intervencije se u Hrvatskoj provode u više vrsta institucija: dječjim domovima, domovima za odgoj, odgojnim domovima, posebnim odgojnim ustanovama, odgojnim zavodima.

Iz navedenoga je vidljivo kako je u sustavu socijalne skrbi dostupna široka lepeza intervencija, a također i korisnika s raznolikim problemima i potrebama. Općenito oni u vaninstitucionalnim intervencijama pokazuju najmanji rizik te upravo oni prevladavaju u uzorku ovog istraživanja.

Već spomenuti Zavod za socijalni rad ima važnu ulogu u cjelokupnom procesu postupanja s djecom i mladima koji ispoljavaju eksternalizirane probleme u ponašanju. Konkretno, Odjel za djecu, mlade i obitelj bavi se poslovima procjene djece i mladih s problemima u ponašanju. Zavod je dužan ispitati obiteljske prilike djece ili mladih s problemima u ponašanju, a sukladno ovlastima propisanim Obiteljskim zakonom (NN, br. 103/15, 98/19) može izricati ili predložiti sudu izricanje mjera obiteljsko-pravne zaštite. Nadalje, u postupanju prema djeci i mladima s problemima u ponašanju, Zavod za socijalni rad može pružiti uslugu savjetovanja i pomaganja, upućivanja djeteta na timsku procjenu/dijagnostiku u ustanovu socijalne skrbi, priznati pravo na uslugu boravka, smještaja ili organiziranog stanovanja u ustanovi socijalne skrbi. Dakle, svi mladi s problemima u ponašanju na neki način su u kontaktu s Hrvatskim zavodom za socijalni rad – oni koji jesu ili koji će tek biti uključeni u institucionalne, poluinstitucionalne i izvaninstitucionalne intervencije.

U nastavku rada slijedi pregled dosadašnjih domaćih i stranih istraživanja koja su se bavila razinama intenziteta i povezanošću agresivnog ponašanja, kršenja normi i zaštitnih čimbenika te razlikama s obzirom na spol kod djece i mladih, korisnika intervencija sustava socijalne skrbi.

5. PREGLED ISTRAŽIVANJA O RAZINAMA INTENZITETA EKSTERNALIZIRANIH PROBLEMA U PONAŠANJU TE VANJSKIH ZAŠTITNIH ČIMBENIKA, NJIHOVOJ POVEZANOSTI I RAZLIKAMA S OBZIROM NA SPOL KOD DJECE I MLADIH, KORISNIKA SUSTAVA SOCIJALNE SKRBI

Ovo poglavlje rada donosi pregled postojećih istraživanja o razinama intenziteta eksternaliziranih problema u ponašanju, točnije agresivnog ponašanja i kršenja normi te vanjskih zaštitnih čimbenika kod djece i mladih, korisnika sustava socijalne skrbi te će se odmah dati pregled o razlikama s obzirom na spol. Na kraju će se dati pregled o povezanosti agresivnog ponašanja i kršenja normi te vanjskih zaštitnih čimbenika.

Za pregled dosadašnjih istraživanja korištene su domaće baze podataka Hrčak i Dabar te je korišten i Portal elektroničkih izvora za hrvatsku akademsku i znanstvenu zajednicu. Tim portalom pristupilo se stranim bazama podataka, a korištene su sljedeće: Oxford Journals, Cambridge Core, EBSCOhost, Sage Journals, Scopus, ScienceDirect. Korišten je i Google znalac, internetski pretraživač znanstvene literature. Ključne riječi na temelju kojih je pretraživana literatura su: vanjski zaštitni čimbenici, agresivno ponašanje, kršenje normi, delinkventno ponašanje, mladi s problemima u ponašanju, razlike po spolu, sustav socijalne skrbi. Iste ključne riječi korištene su i na engleskom jeziku za pretraživanje u stranim bazama podataka.

5.1. ISTRAŽIVANJA O RAZINAMA INTENZITETA AGRESIVNOG PONAŠANJA, KRŠENJA NORMI I VANJSKIH ZAŠTITNIH ČIMBENIKA TE RAZLIKE S OBZIROM NA SPOL KOD KORISNIKA SUSTAVA SOCIJALNE SKRBI

Prije svega potrebno je napomenuti kako su za pregled istraživanja pronađena ona čiji uzorak čine maloljetnici koji su uključeni u intervencije radi rizičnog ponašanja odnosno problema u ponašanju.

Velik broj istraživanja govori da mladi s problemima u ponašanju pokazuju višu razinu intenziteta agresivnog ponašanja u odnosu na mlade iz opće populacije (Ireland i Archer, 2004; Jurczyk i Lalak, 2020; Llorca Mestre i sur., 2017; Van den Tillaart i sur., 2018;

Wallinius i sur., 2019; Xie i sur., 2011) te da najvišu razinu intenziteta agresivnog ponašanja iskazuju mladi iz institucionalnog tretmana (Eltink i sur., 2018; Koller-Trbović i sur., 2009; Van den Tillaart i sur., 2018). Mladi iz vaninstitucionalnog tretmana općenito pokazuju niže razine rizika od mladih iz institucionalnog tretmana (Koller-Trbović i sur., 2009). Istraživanja vezana uz mlade u dječjim domovima i domovima za odgoj djece i mladeži u Hrvatskoj pokazuju kako su agresivna ponašanja puno češća nego podržavajuća ponašanja (Ajduković i sur., 2008; Dragojević i Jaković, 2022). Godine 2020. bilježi se porast agresivnog ponašanja usmjerenog prema vršnjacima u usporedbi s 2013. godinom te se taj oblik problema u ponašanju pokazao kao jednim od najčešćih u Domu za odgoj djece i mladeži Karlovac (Dragojević i Jaković, 2022). Djeca i mladi te stručnjaci iz dječjih domova izvještavaju kako su najčešći oblici agresivnog ponašanja među djecom i mladima udaranje, naguravanje, tučnjave, vrijeđanje, svađanje (Ajduković i sur., 2008). Istraživanja o agresivnom ponašanju i razlikama s obzirom na spol kod populacije mladih s problemima u ponašanju govore kako su među mladićima češća direktna, fizički i seksualno agresivna ponašanja, a među djevojkama relacijski agresivna ponašanja (Dragojević i Jaković, 2022; Jurczyk i Lalak, 2020; Keresteš, 2004; Lee, 2009; Liu, 2004) te da mladići češće ispoljavaju takva ponašanja (Abdullah i sur., 2015). No, drugi dio istraživanja čiji rezultati ne idu u prilog navedenome pokazuju drugačije rezultate. Neka od tih istraživanja govore kako ne postoje statistički značajne razlike u agresivnom ponašanju između mladića i djevojaka iz populacije mladih s problemima u ponašanju (Llorca Mestre i sur., 2017), tj. da su te razlike sve manje u odnosu na prijašnje godine (Dragojević i Jaković, 2022). Maurović (2015) je u svome radu, na populaciji adolescenata iz dječjih domova u Republici Hrvatskoj, provjeravala postoje li razlike između mladića i djevojaka po spolu u odnosu na eksternalizirane probleme u ponašanju. Autorica je u eksternalizirane probleme u ponašanju uvrstila agresivno ponašanje i kršenje normi te rezultati njenog istraživanja pokazuju kako razlike po spolu, u navedenoj populaciji, u odnosu eksternalizirane probleme u ponašanju ne postoje. Neka domaća istraživanja provedena na populaciji djece i mladih, korisnika sustava socijalne skrbi, govore da djevojke pokazuju više razine intenziteta eksternaliziranih problema u ponašanju u što spada i agresivno ponašanje (Jeđud, 2010; Sladović Franz, 2003). Iz navedenog je vidljivo kako su rezultati istraživanja o razlikama po spolu vezano za agresivno ponašanje poprilično nekonzistentni.

Pregledom literature uočeno je kako rezultati istraživanja kršenja normi među mladima s problemima u ponašanju pokazuju kako ti isti mladi češće ispoljavaju takva ponašanja

naspram mladih iz opće populacije (Jurczyk i Lalak, 2020; Ručević i sur., 2009). No, rezultati nekih istraživanja pokazuju da unatoč tome što se radi o mladima u povišenom riziku, oni ne pokazuju visoku razinu intenziteta delinkvencije, tj. kršenja normi (Abdullah i sur., 2015; Chiang i sur., 2020). Koller-Trbović i suradnici (2009) istraživali su postoje li razlike, i ako da kakve, u vrstama i intenzitetu rizika kod djece i mladih u tri različite vrste tretmana (van-, polu- i institucionalnom tretmanu). Važno je napomenuti da su u skupini mladih u vaninstitucionalnom tretmanu bili korisnici Centara za socijalnu skrb (kojima su izrečene različite izvaninstitucionalne intervencije, poput Pojačane brige i nadzora, Posebne obveze uključivanja u pojedinačni ili skupni psihosocijalni tretman u savjetovalištu za mlade) te Udruga (korisnici programa MPPI, savjetovanja i sl.). Rezultati navedenog istraživanja pokazali su kako je statistički značajno najviše rizika prisutno kod korisnika institucionalnog tretmana te da su korisnici izvaninstitucionalnog tretmana u najmanjem riziku. Ipak, korisnici izvaninstitucionalnog tretmana bili su statistički značajno rizičniji od korisnika poluinstitucionalnog tretmana na varijablama: vršnjačke grupe, rizične aktivnosti te donekle antisocijalnost (koja je uvelike povezana s kršenjem normi). Neki najčešći oblici kršenja normi koji se spominju u literaturi među mladima s problemima u ponašanju su skitnja i bijeg iz odgojne ustanove/doma/škole, markiranje, krađa, vožnja automobila ili motora bez dozvole, uzimanje novca bez nečijeg znanja (Chiang i sur., 2020; Dragojević i Jaković, 2022; Vuko, 2016). Nadalje, rezultati istraživanja pokazuju da su mladići češće skloniji kršenju normi od djevojaka (Chiang i sur., 2020; Fagan i sur., 2007; Rebellon i sur., 2016; Vuko, 2016) te je ta razlika u spolu veća što je oblik kršenja normi teži (Vrselja i sur., 2009). No, postoje i istraživanja koja govore da djevojke iz uzorka mladih s problemima u ponašanju, u usporedbi s mladićima, pokazuju više rezultate eksternaliziranih problema u ponašanju u koje su svrstana i delinkventna ponašanja, tj. kršenje normi (Jeđud, 2010; Jurczyk i Lalak, 2020; Sladović Franz, 2003). Kada je riječ o bježanju iz odgojnih ustanova, djevojke se puno češće odlučuju na taj oblik kršenja normi naspram mladića (Ratkajec Gašević i sur., 2017). Kao što je već ranije spomenuto, Maurović (2015) je u svome istraživanju dobila rezultate koji govore da ne postoje razlike po spolu u odnosu na eksternalizirane probleme u ponašanju u koje su uvršteni agresivno ponašanje i kršenje normi. Iz prikazanog pregleda vidi se da su rezultati istraživanja dosta nekonzistentni, no ukoliko veći fokus stavimo na domaća istraživanja, može se reći da su djevojke iz populacije korisnika sustava socijalne skrbi sklonije kršenju normi naspram mladića.

Istraživanja usmjerena na ispitivanje vanjskih zaštitnih čimbenika mladih s problemima u ponašanju pokazuju kako oni općenito imaju prisutno manje zaštitnih čimbenika u odnosu na mlade iz opće populacije (Hart i sur., 2007; Quin, 2019; Shepherd i sur., 2016). Odnosno, mladi u višem riziku imaju manje zaštitnih čimbenika u odnosu na mlade u nižem riziku (Rennie i Dolan, 2010). No, navedeno ne znači da mladi iz spomenute populacije imaju malo zaštitnih čimbenika. Zapravo, oni dosta visoko procjenjuju svoje vanjske zaštitne čimbenike, a to pokazuju domaća istraživanja koja su provedena s korisnicima dječjih domova i odgojnih domova u Hrvatskoj (Maurović i sur., 2014; Maurović, 2015). Navedeni rezultati mogu biti posljedica i načina mjerenja snaga, odnosno zaštitnih čimbenika. Naime, u oba istraživanja, zaštitni čimbenici mjereni su instrumentima u kojima su sve ili gotovo sve (osim jedne) čestice pozitivno orijentirane što može doprinijeti pogreškama procjenjivanja koje se odnose na slaganje s česticom bez obzira na sadržaj te zaokruživanje ekstremnih vrijednosti (Sauro i Lewis, 2011). Uz to, mlade se navedenim instrumentima pita postoji li barem jedan brižan/kvalitetan odnos u nekom od sustava, odnosno ne pita ih se za kvalitetu cjelokupnog sustava.

Najznačajniji vanjski zaštitni čimbenici kod mladih s problemima u ponašanju pokazali su se povećan roditeljski nadzor (McDaniel, 2012; prema O'Brien i sur., 2013; Hart i sur., 2007), emocionalnost roditelja (Vuko, 2016), podrška roditelja (Carr i Vandiver, 2001), dobri odnosi s roditeljima i drugim članovima obitelji (Maurović i sur., 2014; Žižak i sur., 2010), prilike i nagrade za prosocijalno ponašanje u obiteljskom okruženju (Monahan, 2014), obitelj općenito (Maurović, 2011), prosocijalni vršnjaci (Carr i Vandiver, 2001; Hart i sur., 2007), nagrade za prosocijalnu uključenost u školskom okruženju (Monahan, 2014), barem jedna značajna odrasla osoba kojoj se mogu povjeriti (Maguire, 2011; Rennie i Dolan, 2010), povezanost sa školom (Maurović, 2011; Žižak i sur., 2010), smislene aktivnosti slobodnog vremena (Maurović, 2011; Maurović i sur., 2014). Dio istraživanja koja ispituju vanjske zaštitne čimbenike kod mladih s problemima u ponašanju s obzirom na spol pokazuje kako nema razlika između djevojaka i mladića s obzirom na razinu intenziteta vanjskih zaštitnih čimbenika ili su te razlike veoma male (Hart i sur., 2007; Maurović, 2011), a rezultati jednog istraživanja govore kako mladići općenito pokazuju manje vanjskih zaštitnih čimbenika u usporedbi s djevojkama (Fagan i sur., 2007). U nekim istraživanjima nailazi se na podatak da povećana privrženost ocu i majci (Ručević, 2009; Ručević i Duvnjak, 2010) te predanost školi (Roviš, 2015) predstavljaju značajniji zaštitni čimbenik kod mladića, a povećana privrženost vršnjacima (Rotenberg i sur., 2005; Ručević i Duvnjak, 2010) predstavlja

značajniji zaštitni čimbenik kod djevojaka. Maurović (2015) je u svome istraživanju s korisnicima dječjih domova koristila upitnik Modul otpornosti i razvoja mladih koji je korišten i u ovome istraživanju te njeni rezultati govore da mladići postižu više rezultate u području brižnih odnosa, visokih očekivanja i participacije u smislenim aktivnostima u obitelji, te sudjelovanju u smislenim aktivnostima u školi i zajednici, a djevojke postižu više rezultate u području brižnih odnosa s prijateljima. Također, na uzorku adolescenata koji su zbog prisutnih problema u ponašanju tek ušli u sustav intervencija za djecu i mlade pokazalo se da mladići pokazuju više zaštitnih čimbenika u području slobodnog vremena, a djevojke u području zlouporabe sredstava ovisnosti (Maurović, 2011).

5.2. ISTRAŽIVANJA O POVEZANOSTI AGRESIVNOG PONAŠANJA, KRŠENJA NORMI I VANJSKIH ZAŠTITNIH ČIMBENIKA

Pregledom literature vidljivo je kako domaća i strana istraživanja ukazuju na poprilično ujednačene rezultate. Točnije, postoje konzistentni rezultati koji ukazuju na povezanost određenih vanjskih zaštitnih čimbenika (podrška obitelji i prijatelja, roditeljski nadzor, povezanost sa školom, prosocijalni vršnjaci, sigurno susjedstvo, kvalitetna komunikacija itd.) sa smanjenjem agresivnog ponašanja i kršenja normi. U daljnjem tekstu bit će prikazani rezultati nekih domaćih i stranih istraživanja o povezanosti agresivnog ponašanja, kršenja normi i pripadajućih vanjskih zaštitnih čimbenika.

Najprije će se prikazati rezultati domaćih istraživanja o povezanosti agresivnog ponašanja te vanjskih zaštitnih čimbenika. Dokazano je da roditeljsko prihvaćanje djeteta smanjuje agresivno ponašanje (Knezović i Buško, 2007; Valić i Brajša-Žganec, 2018) te da privrženost majci i vršnjacima također smanjuju proaktivnu i ukupnu agresiju (Ručević i Duvnjak, 2010). Nadalje, još se pokazalo da su opći školski uspjeh i kvalitetne socijalne veze značajan zaštitni čimbenik kod agresivnog ponašanja (Maretić i Sindik, 2013). Vezano uz strana istraživanja povezanosti agresivnog ponašanja i zaštitnih čimbenika, kao obiteljski zaštitni čimbenici kod djece i mladih pokazali su se topao i blizak odnos između djeteta i roditelja, roditeljski nadzor (Lösel i Farrington, 2012), majčinska toplina (Padilla-Walker i sur., 2015), brižno i pozitivno roditeljstvo te podrška obitelji (Meng i sur., 2018; Vanderbilt-Adriance, 2015). Dakle, dokazano je kako navedeni obiteljski zaštitni čimbenici smanjuju agresivno ponašanje kod djece i mladih. Školsko postignuće, privrženost školi i pozitivna školska klima također djeluju kao zaštitni čimbenici koji smanjuju agresivno ponašanje kod

djece i mladih (Lösel i Farrington, 2012). Pokazalo se da prijatelji imaju važnu ulogu kao zaštitni čimbenici za smanjenje agresivnog ponašanja (Bollmer i sur., 2005; Lösel i Farrington, 2012). Točnije, podrška i briga prijatelja (Meng i sur., 2018; Rodkin i Hodges, 2003), bliskost i povjerenje (Rotenberg i sur., 2005) te dublje razumijevanje prijateljstva (Malti i sur., 2015) pokazali su se kao važni zaštitni čimbenici. No, nije važno samo da djeca i mlade osobe imaju prijatelje, već su kvaliteta i prosocijalnost tih prijateljstava ono što čini razliku u tome hoće li prijateljstvo služiti kao zaštitni čimbenik ili ne (Bollmer i sur., 2005). Na kraju je još važno spomenuti i sigurno, podržavajuće susjedstvo kao čimbenik koji također doprinosi neagresivnom ponašanju pojedinca (Lösel i Farrington, 2012; Meng i sur., 2018).

Vezano uz zaštitne čimbenike djece i mladih koji krše norme, pronađen je nešto manji broj domaćih istraživanja. Rezultati pokazuju kako delinkventno ponašanje, tj. kršenje normi opada s povećanjem privrženosti ocu i majci (Ručević, 2009). Rezultati tog istog istraživanja pokazuju da nema razlika između visoke privrženosti jednome roditelju i visoke privrženosti dvama roditeljima vezano uz smanjenje delinkventnog ponašanja. Na razini škole, kao značajni zaštitni čimbenik za kršenje normi pokazala se predanost školi (Roviš, 2015). Obiteljski zaštitni čimbenici za kršenje normi pronađeni u stranoj literaturi su roditeljski nadzor, visoka uključenost roditelja u odgoj djeteta/mlade osobe, obitelji s manjim brojem članova (Farrington i sur., 2016; Morrison i sur., 2002) te kvalitetno obiteljsko funkcioniranje i komunikacija (Simoës i sur., 2008). Nadalje, podržavajuće školsko vodstvo, predano školsko osoblje, upravljanje ponašanjem u školi od strane školskog osoblja, (Christle i sur., 2005), zadovoljstvo školom i školskim kolegama (Simoës i sur., 2008), postojanje prilika za uključivanje u prosocijalne aktivnosti u školi (Fagan i sur., 2007) te nagrade za uključivanje u takve aktivnosti (Dick i sur., 2018) i uključivanje u razredne aktivnosti (Morrison i sur., 2002, Dick i sur., 2018) pomažu u smanjenju kršenja normi na razini škole. Prosocijalni prijatelji su također jedan od zaštitnih čimbenika kod kršenja normi (Simoës i sur., 2008).

Maurović (2015) je u svom radu prikazala povezanost eksternaliziranih problema u ponašanju te vanjskih zaštitnih čimbenika kod adolescenata iz dječjih domova u Republici Hrvatskoj. Kao što je već ranije spomenuto, autorica tog istraživanja koristila je upitnik Modul otpornosti i razvoja mladih koji je korišten i u ovome radu stoga navedeno pruža vrijedne rezultate s kojima će se moći uspoređivati rezultati ovog istraživanja. Pokazalo se kako su brižni odnosi s odraslom osobom, visoka očekivanja i smislene aktivnosti unutar

obitelji, povezanost sa školom, sudjelovanje u hobijima i interesima u školi i zajednici te visoka očekivanja od prijatelja značajno negativno povezani sa eksternaliziranim problemima u ponašanju.

Na samome kraju poglavlja o pregledu istraživanja, važno je spomenuti određena ograničenja. Postoje jasne kontradiktornosti u rezultatima istraživanja koja mjere agresivno ponašanje, kršenje normi i vanjske zaštitne čimbenike. Mjerenje tih konstrukata izrazito ovisi o metodologiji istraživanja te odlukama istraživača. Sukladno tome, rezultati poprilično ovise o geografskom području i kulturi u kojoj se istraživanje provodi, potom o uzorku, metodama provedbe istraživanja, instrumentima koji se koriste te radi li se o samoprocjeni ili pak procjeni stručnjaka, odgajatelja, roditelja ili neke druge osobe.

U nastavku rada slijedi istraživački dio usmjeren na stjecanje uvida u razinu intenziteta eksternaliziranih problema u ponašanju (agresivnog ponašanja i kršenja normi) te prisutnost vanjskih zaštitnih čimbenika, razlike s obzirom na spol te povezanost eksternaliziranih problema u ponašanju te vanjskih zaštitnih čimbenika kod djece i mladih, korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad (do nedavno Centara za socijalnu skrb).

6. CILJEVI, PROBLEMI I HIPOTEZE

Cilj ovog rada je istražiti razinu intenziteta eksternaliziranih problema u ponašanju i vanjskih zaštitnih čimbenika, razlike s obzirom na spol te njihovu povezanost kod djece i mladih, korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad.

Problemi i hipoteze rada su:

P1: Utvrditi razinu intenziteta eksternaliziranih problema u ponašanju (agresivnog ponašanja i kršenja normi) i vanjskih zaštitnih čimbenika kod korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad.

H1: Očekuje se niska razina intenziteta eksternaliziranih problema u ponašanju (agresivnog ponašanja i kršenja normi) kod korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad.

Ova hipoteza postavljena je na temelju rezultata stranih (Abdullah i sur., 2015; Chiang i sur., 2020; Eltink i sur., 2018; Van den Tillaart i sur., 2018), te domaćih istraživanja provedenih s korisnicima intervencija nižeg rizika (Koller-Trbović i sur., 2009; Maurović, 2015).

H2: Očekuje se visoka razina intenziteta vanjskih zaštitnih čimbenika kod korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad.

Ova hipoteza postavljena je na temelju rezultata domaćih istraživanja koja su provedena na uzorku sličnome iz ovog rada (Maurović i sur., 2014; Maurović, 2015).

P2: Istražiti razlike u razinama intenziteta agresivnog ponašanja, kršenja normi te vanjskih zaštitnih čimbenika s obzirom na spol kod korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad.

H3: Ne postoji statistički značajna razlika između mladića i djevojaka, korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad, vezano uz razinu intenziteta agresivnog ponašanja.

Ova hipoteza postavljena je na temelju rezultata stranih (Llorca Mestre i sur., 2017) i domaćih istraživanja (Dragojević i Jaković, 2022; Maurović, 2015).

H4: Postoji statistički značajna razlika između mladića i djevojaka, korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad, vezano uz razinu intenziteta kršenja normi u smislu da djevojke postižu više rezultate.

Ova hipoteza postavljena je na temelju rezultata stranih (Jurczyk i Lalak, 2020) i domaćih istraživanja (Jeđud, 2010; Ratkajec Gašević i sur., 2017; Sladović Franz, 2003).

H5: Postoji statistički značajna razlika između mladića i djevojaka, korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad, vezano uz vanjske zaštitne čimbenike na način da mladići pokazuju više rezultate u području brižnih odnosa s odraslom osobom u obitelji, visokih očekivanja od obitelji i smislenih aktivnosti u obitelji, sudjelovanja u smislenim aktivnostima u školi i zajednici, a djevojke u području brižnih odnosa s prijateljima.

Ova hipoteza postavljena je na temelju rezultata stranih (Rotenberg i sur., 2005) i domaćih istraživanja (Maurović, 2015; Roviš, 2015).

P3: Istražiti povezanost agresivnog ponašanja i kršenja normi s vanjskim zaštitnim čimbenicima kod korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad.

H6: Postoji statistički značajna negativna povezanost između agresivnog ponašanja i vanjskih zaštitnih čimbenika, konkretno povezanosti sa školom, smislene participacije u školi, visokih očekivanja od prijatelja, brižnih odnosa s odraslom osobom u obitelji, visokih očekivanja od obitelji, smislenih aktivnosti u obitelji i visokih očekivanja od zajednice. Ne očekuje se statistički značajna povezanost s preostalim vanjskim zaštitnim čimbenicima, konkretno s brižnim odnosima s odraslom osobom u školi, visokim očekivanjima u školi, brižnim odnosima s prijateljima, brižnim odnosima s odraslom osobom u zajednici i smislenim aktivnosti u zajednici.

Ova hipoteza postavljena je na temelju rezultata stranih (Bollmer i sur., 2005; Lösel i Farrington, 2012; Meng i sur., 2018; Rodkin i Hodges, 2003; Vanderbilt-Adriance, 2015) i domaćih istraživanja (Knezović i Buško, 2007; Maretić i Sindik, 2013; Maurović, 2015; Ručević i Duvnjak, 2010; Valić i Brajša-Žganec, 2018).

H7: Postoji statistički značajna negativna povezanost između kršenja normi i vanjskih zaštitnih čimbenika, konkretno povezanosti sa školom, visokih očekivanja u školi, brižnih odnosa s odraslom osobom u školi, smislene participacije u školi, brižnih odnosa s

prijateljima, visokih očekivanja od prijatelja, brižnih odnosa s odraslom osobom u obitelji, visokih očekivanja od obitelji i smislenih aktivnosti u obitelji. Ne očekuje se statistički značajna povezanost s preostalim vanjskim zaštitnim čimbenicima, konkretno s brižnim odnosima s odraslom osobom u zajednici, visokim očekivanjima od zajednice i smislenim aktivnostima u zajednici.

Ova hipoteza postavljena je na temelju rezultata stranih (Christle i sur., 2005; Dick i sur., 2018; Fagan i sur., 2007; Morrison i sur., 2002; Simoes i sur., 2008) i domaćih istraživanja (Maurović, 2015; Roviš, 2015; Ručević, 2009).

7. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

7.1. UZORAK ISPITANIKA

Istraživanje je provedeno na prigodnom uzorku. Naime, na sudjelovanje u istraživanju pozvani su svi područni ureda Zavoda za socijalni rad u Hrvatskoj s očekivanjem da uključe 5 korisnika, djece i mladih u dobi od 12 do 19 godina koji su tijekom 2022. godine bili uključeni u neku intervenciju koja se provodi u okviru sustava socijalne skrbi zbog njihovih problema u ponašanju. Na istraživanje su se odazvala 62 zavoda od pozvanih 95. Tako je u istraživanju sudjelovalo ukupno 233 djece i mladih, u dobi od 12 do 19 godina, korisnika tadašnjih Centara za socijalnu skrb diljem RH. Zbog opširnosti upitnika svi sudionici ispunili su Upitnik o ponašanju djece i mladih te još jedan upitnik (143 sudionika ispunilo je dodatno YSR-ASEBA, a 90 ispitanika Modul otpornosti i razvoja mladih- MORM).

U ovom radu bit će predstavljeni rezultati istraživanja na uzorku od N=90 sudionika koji su ispunili oba upitnika (Upitnik o ponašanju djece i mladih te Modul otpornosti i razvoja mladih). Važno je istaknuti da su podatke o sociodemografskim obilježjima te o ranijem (delinkventnom) ponašanju davali stručnjaci.

U uzorku je nešto više mladića od djevojaka (N=51; N=39). Dob sudionika kreće se od 12 do 18, prosječno 15.25 godina.

Trećina sudionika živi s oba roditelja (njih 32%), odnosno s majkom (32.6%). S ocem živi 10.1% sudionika, a u domu/ustanovi 11.2%. Njih 13.5% živi s nekim drugim. Dakle, ukupno 24.7% sudionika ne živi s obitelji.

Vezano za odnos roditelja, najvećem broju sudionika (44.9%) roditelji su razvedeni, a nešto manjem broju sudionika (33.7%) roditelji su u braku i žive zajedno. Najmanji je broj sudionika (2.2%) čiji su roditelji u braku, ali ne žive zajedno.

Odgojem djeteta u najvećoj mjeri bavi se majka (40.4%), zatim oba roditelja (29.2%), te otac (12.4%). Brigu o 7% sudionika preuzeli su djed/baka ili druge osobe iz rodbine, a za njih 7.9% druge osobe izvan obitelji. Kod troje sudionika, odnosno njih 3.4%, procijenjeno je da se ne brine nitko, odnosno da su odgojno zapušteni.

Kod najvećeg broja sudionika (27.3%), ukupni mjesečni prihodi kućanstva su između 533 Eura i 800 Eura. Najmanje sudionika (13%) navodi da su mjesečni prihodi njihova kućanstva do 333 Eura.

Kada je riječ o obrazovanju, 53.9% sudionika pohađa redovnu srednju školu, 25.8% redovnu osnovnu školu. Njih 3.3% pohađa osnovnu ili srednju školu putem razredbenih ispita. Njih 6.7% se niti školuju, niti radi.

Nešto više od polovine uzorka do sada nije počinilo kazneno djelo (53.9%), a 46.1% je. Kada je riječ o razlikama s obzirom na spol, 54% mladića i 35.5% djevojaka do sada je počinilo kazneno djelo. Prosječna dob počinjenja prvog kaznenog djela kod cijelog uzorka je 14.58, kod mladića 14.69, a kod djevojaka 14.07.

7.2. INSTRUMENTARIJ

U istraživanju je korišten upitnik Modul otpornosti i razvoja mladih (WestEd i CDE, 2000, 2001) te Upitnik o ponašanju djece i mladih (Miroslavljević i sur., 2023).

Modul otpornosti i razvoja mladih (Resilience and youth development module; WestEd i CDE, 2000, 2001)

Instrumentom se pomoću metode samoiskaza mjere unutarnji i vanjski zaštitni čimbenici. Mjeri se 11 vanjskih zaštitnih čimbenika u četiri sustava (obitelj, škola, zajednica, vršnjaci). Uz pomoć 33 tvrdnje, provjeravaju se sljedeći čimbenici u navedenim sustavima: bliski odnosi, visoka očekivanja i prilike za sudjelovanje u smislenim aktivnostima. Instrument ima i dodatnih pet tvrdnji (neobaveznih za upotrebu) koje se odnose na povezanost sa školom. Instrument je pokazao dobra metrijska svojstva u istraživanju u Hrvatskoj (Maurović, 2015). Ispitanici na skali od 5, odnosno 4 stupnja (uopće se ne slažem–potpunosti se slažem; uopće nije istina–u potpunosti je istina) metodom samoiskaza iskazuju svoje slaganje/istinitost s navedenim tvrdnjama.

Upitnik o ponašanju djece i mladih (Miroslavljević i sur., 2023)

Upitnik služi za procjenu fenomenologije problema u ponašanju kod djece i mladih metodom samoiskaza, a sastoji od dva dijela. Prvi dio obuhvaća opće sociodemografske podatke (spol, dob, razred, vrsta škole, sadašnji i raniji srednjoškolski uspjeh). Drugi dio sastoji od 95 tvrdnji kojima se procjenjuje ukupno 13 fenomena/problema u ponašanju: Agresivno ponašanje, Impulzivno ponašanje i problemi s pažnjom, Rizično seksualno ponašanje, Kršenje normi, Anksiozne i depresivne smetnje, Socijalno anksiozne smetnje, Tjelesne smetnje,

Samoozljeđivanje, Problematična uporaba droga, Problematična uporaba interneta, Problematična uporaba alkohola i Problematično kockanje/ klađenje. Zadatak sudionika je procijeniti u kojoj mjeri se svaka čestica odnosi na njih, odnosno koliko često su se ponašali/osjećali na određeni način u posljednja tri mjeseca. Odgovori se označavaju na skali od pet stupnjeva (0=nikada, 4=uvijek).

Ovaj instrument tijekom 2022. i 2023. godine pilotiran je na kliničkoj populaciji djece i mladih uključenih u intervencije Hrvatskog zavoda za socijalni rad diljem Hrvatske. Općenito, pokazao je dobra metrijska obilježja što znači da devet skala ima jako dobre psihometrijske karakteristike dok tri subskale imaju nešto lošije. Za potrebe ovog rada koristit će se dvije subskale: Agresivno ponašanje i Kršenje normi. Obje skale imaju visoku razinu pouzdanosti. Skala Agresivno ponašanje, $\alpha = 0.85$, a skala Kršenje normi $\alpha = 0.84$.

Za ovaj instrument kreirane su i orijentacijske vrijednosti (norme), prema rasponima rezultata u četiri kategorije od -3 do +3 standardne devijacije (SD) te je navedeno prikazano u Tablici 3.

Tablica 3: Orijehtacijske vrijednosti (norme) Upitnika o ponašanjima djece i mladih

Razina rizika	Broj bodova	
	Agresivno ponašanje	Kršenje normi
Bez rizika	0	0
Niska razina	1-14	1-19
Umjeren razina	15-21	20-26
Visoka razina	22-40	27-44

7.3. POSTUPAK PROVEDBE ISTRAŽIVANJA

Ovaj rad dio je projekta Razvoj instrumenta za procjenu fenomenoloških obilježja ponašanja djece u sustavu socijalne skrbi (u sklopu Programa za unapređenje procjene i intervencija za djecu i mlade s problemima u ponašanju- ISKORAK), voditeljica izv. prof. dr. sc. Anja Miroslavljević.

Istraživanje je provedeno u skladu s Etičkim kodeksom istraživanja za djecu (Ajduković i Keresteš, 2020) te je za provedbu dobivena dozvola Etičkog povjerenstva Edukacijsko-

rehabilitacijskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Podaci su prikupljeni na način da je u zavodima koji su se odazvali na istraživanje odabran stručnjak koji će biti zadužen za provedbu. Kriterij za odabir stručnjaka bio je zaposlenost na Odjelu za djecu, mlade i obitelj, odnosno na poslovima vezanim uz procjenu djece i mladih s problemima u ponašanju. Stručnjacima su prije provedbe istraživanja dane detaljne upute za provedbu istraživanja pismenim putem, kao i putem regionalnih online sastanaka koje su provodile autorice upitnika. Dakle, u samom istraživanju, podatke su prikupljali stručnjaci koji rade u Hrvatskom zavodu za socijalni rad na poslovima procjene djece i mladih s problemima u ponašanju, koji su također dobrovoljno pristali na sudjelovanje u istraživanju, svatko za svoj područni ured Zavoda za socijalni rad. Nakon educiranja stručnjaka za provedbu, na adresu područnog ureda Zavoda za socijalni rad poslani su potrebni materijali za provedbu istraživanja. Stručnjaci su prema danim uputama i ovisno o suglasnosti djeteta/roditelja za sudjelovanje, uključivali djecu i mlade u dobi od 12 do 19 godina. U odnosu na ispunjavanje upitnika od strane djece i mladih, napravljena je sistematizirana kombinacija upitnika po područnim uredima Zavoda za socijalni rad, kako bi se smanjilo dodatno opterećenje djece i mladih opsežnim upitnicima. Dakle, djeca i mladi ispunjavali su dva upitnika prema jednom od sljedećih modela: a) Upitnik o ponašanjima djece i mladih i Izvješće za mlade - ASEBA ili b) Upitnik o ponašanjima djece i mladih i Modul otpornosti i razvoja mladih (WestEd i CDE, 2000, 2001). Stručnjacima je dana uputa da od ukupno pet mladih koji će sudjelovati u pojedinom područnom uredu troje ispuni upitnike prema a), a dvoje prema b) modelu. Kroz prikupljanje podataka primijenjena su ukupno tri upitnika za samoprocjenu djece i mladih, a za potrebe ovog rada, prikazani su samo podaci u odnosu na Upitnik o ponašanjima mladih i MORM. Upitnici su se ispunjavali individualno, uz prisutnost stručnjaka koji je bio zadužen za provedbu u prostorima pojedinog područnog ureda Zavoda za socijalni rad. Kada bi dijete ispunilo upitnik, stručnjaci su ispunjeni upitnik stavili u kuvertu kako bi se na taj način osigurala povjerljivost podataka. Nakon što su se ispunili svi mjerni instrumenti, stručnjaci su prema uputama poslali ispunjene materijale istraživačkom timu. Prikupljanje podataka od strane Hrvatskog zavoda za socijalni rad trajalo je od svibnja do listopada 2022. godine (Maurović i sur., u postupku objave).

7.4. METODE OBRADJE PODATAKA

Prilikom analize podataka, korištene su metode deskriptive statistike (aritmetička sredina, medijan, mod, standardna devijacija, raspon rezultata), Spearmanov koeficijent korelacije te Mann–Whitney U –Test.

8. REZULTATI

8.1. RAZINA INTENZITETA AGRESIVNOG PONAŠANJA, KRŠENJA NORMI TE VANJSKIH ZAŠTITNIH ČIMBENIKA KOD KORISNIKA SUSTAVA SOCIJALNE SKRBI I RAZLIKE S OBZIROM NA SPOL

8.1.1. AGRESIVNO PONAŠANJE I RAZLIKE S OBZIROM NA SPOL

Rezultati Kolmogorov–Smirnovljevog testa pokazuju kako distribucija rezultata na subskali Agresivno ponašanje Upitnika o ponašanju djece i mladih statistički značajno odstupa od Gaussove distribucije ($Z=0.14$; $p<0.05$).

U Tablici 4 prikazani su deskriptivni podaci za subskalu Agresivno ponašanje Upitnika o ponašanju djece i mladih na ukupnom uzorku $N=88$. U tablici su prikazani sljedeći podaci: prosječni rezultat, tj. aritmetička sredina, medijan, mod, standardna devijacija, minimalni i maksimalni rezultat te vrijednost K-S testa.

Tablica 4: Deskriptivni podaci za subskalu Agresivno ponašanje Upitnika o ponašanju djece i mladih

Agresivno ponašanje (suma)	Ukupno
N	88
M	8.67
Medijan	6.5
Mod	4.0
SD	7.30
Totalni raspon (min.-max.)	0-32
Z	0.14*

Legenda: Z - Kolmogorov-Smirnov test, * $p<0.05$

Dakle, u Tablici 4 prikazana je suma rezultata svih ispitanika na svim česticama subskale Agresivno ponašanje te se ono gleda u odnosu na ukupnu razinu rizika.

Prosječni rezultat (M) razine rizika na ukupnom uzorku iznosi 8.67, medijan, središnji rezultat, iznosi 6.5, mod, najčešći rezultat, iznosi 4.0, minimalni rezultat iznosi 0, a maksimalni iznosi 32.

U Tablici 5 prikazani su postotci sudionika s obzirom na kategorije rizika.

Tablica 5: Postotci sudionika s obzirom na kategorije rizika kod agresivnog ponašanja

Razina rizika	Broj bodova	
	Norme	Postotci sudionika
Bez rizika	0	4.9%
Niska razina	1-14	79.1%
Umjerena razina	15-21	12.7%
Visoka razina	22-40	3.3%

Iz navedenog se može zaključiti kako se mladi relativno nisko procjenjuju na subskali Agresivno ponašanje jer prosječan rezultat razine rizika, koji iznosi 8.67, spada u skupinu rezultata 1-14 koja predstavlja nizak rizik. Također, iz Tablice 5 vidljivo je kako ukupno 79.1% sudionika spada u tu skupinu.

Kako bi se provjerilo je li razlika između mladića i djevojaka na subskali Agresivno ponašanje statistički značajna, proveden je Mann–Whitneyev U – test. Rezultati testa pokazuju kako razlika između mladića i djevojaka na subskali Agresivno ponašanje nije statistički značajna ($U= 789.000$; $Z= -0.406$, $p>0.05$), odnosno nema razlika u agresivnom ponašanju između mladića i djevojaka. Navedeno je prikazano u Tablici 6.

Tablica 6: Razlike u agresivnom ponašanju s obzirom na spol (Mann - Whitneyev test)

Spol	N	M Rang	Suma rangova	MW U	Z	p
M	45	40.53	1825	789.000	-0.406	0.685
Ž	37	42.68	1579			

8.1.2. KRŠENJE NORMI I RAZLIKE S OBZIROM NA SPOL

Rezultati Kolmogorov–Smirnovljevog testa pokazuju kako distribucija rezultata na subskali Kršenje normi Upitnika o ponašanjima djece i mladih statistički značajno odstupa od Gaussove distribucije ($Z=0.10$; $p<0.05$).

U Tablici 7 prikazani su deskriptivni podaci za subskalu Kršenje normi Upitnika o ponašanjima djece i mladih na ukupnom uzorku $N=80$. U tablici su prikazani sljedeći podaci: prosječni rezultat tj. aritmetička sredina, medijan, mod, standardna devijacija, minimalni i maksimalni rezultat te vrijednost K-S testa.

Tablica 7: Deskriptivni podaci za subskalu Kršenje normi Upitnika o ponašanju djece i mladih

Kršenje normi (suma)	Ukupno
N	80
M	12.45
Medijan	12.00
Mod	6.00
SD	7.69
Totalni raspon (min.-max.)	2-36
Z	0.10*

Legenda: Z - Kolmogorov-Smirnov test, *p<0.05

U Tablici 7 prikazana je suma rezultata svih ispitanika na svim česticama subskale Kršenje normi te se ono gleda u odnosu na ukupnu razinu rizika.

Prosječni rezultat (M) razine rizika na ukupnom uzorku iznosi 12.45, medijan, središnji rezultat, iznosi 12.00, mod, najčešći rezultat, iznosi 6.00, minimalni rezultat iznosi 2, a maksimalni iznosi 36.

U Tablici 8 prikazani su postotci sudionika s obzirom na kategorije rizika.

Tablica 8: Postotci sudionika s obzirom na kategorije rizika kod kršenja normi

Razina rizika	Broj bodova	
	Norme	Postotci sudionika
Bez rizika	0	0%
Niska razina	1-19	82.5%
Umjerena razina	20-26	13.9%
Visoka razina	27-44	3.6%

Iz navedenog se može zaključiti kako se mladi relativno nisko procjenjuju na subskali Kršenje normi jer prosječan rezultat razine rizika, koji iznosi 12.45, spada u skupinu rezultata 1-14 koja predstavlja nizak rizik. Također, 82.5% sudionika spada u kategoriju niske razine rizika.

Kako bi se provjerilo je li razlika između mladića i djevojaka na subskali Kršenje normi statistički značajna, proveden je Mann–Whitneyev U – test. Rezultati testa pokazuju kako

razlika između mladića i djevojaka na subskali Kršenje normi nije statistički značajna ($U = 657.500$; $Z = -1.263$, $p > 0.05$), odnosno nema razlika u kršenju normi između mladića i djevojaka. Navedeno je prikazano u Tablici 9.

Tablica 9: Razlike u kršenju normi s obzirom na spol (Mann-Whitneyev test)

Spol	N	M Rang	Suma rangova	MW U	Z	p
M	45	33.61	1692.50	657.500	-1.263	0.207
Ž	35	44.21	1547.50			

8.1.3. VANJSKI ZAŠTITNI ČIMBENICI I RAZLIKE S OBZIROM NA SPOL

Rezultati Kolmogorov–Smirnovljevog testa pokazuju kako distribucije rezultata na svim područjima vanjskih zaštitnih čimbenika značajno odstupaju od Gaussove distribucije (sve vrijednosti K-S testa prikazane su u zadnjem retku Tablice 10).

U Tablici 10 prikazani su deskriptivni podaci (prosječni rezultat, tj. aritmetička sredina, medijan, mod, standardna devijacija, minimalni i maksimalni rezultat te vrijednost K-S testa) za svih 12 vrsta vanjskih zaštitnih čimbenika Modula otpornosti i razvoja mladih na uzorku $N=90$.

Tablica 10: Deskriptivni podaci vanjskih zaštitnih čimbenika Modula otprčnosti i razvoja mladih

	Povezanost sa školom	Škola BO	Škola VO	Škola SP	Prijatelji BO	Prijatelji VO	Obitelj BO	Obitelj VO	Obitelj SA	Zajednica BO	Zajednica VO	Zajednica SA
N	87	82	82	82	90	89	90	90	90	89	89	90
M	3.56	3.04	3.13	2.71	3.36	3.01	3.29	3.44	2.91	3.07	3.17	2.56
Medijan	3.80	3.00	3.17	2.80	4.00	3.00	3.67	3.67	3.00	3.33	3.67	2.50
Mod	3.80	4.00	4.00	4.00	4.00	3.00	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00	4.00
SD	1.02	0.76	0.77	0.89	0.89	0.70	0.87	0.72	0.89	0.95	0.99	0.95
Totalni raspon (min.-max.)	1-5	1-4	1-4	1-4	1-4	1-4	1-4	1-4	1-4	1-4	1-4	1-4
Z	0.12*	0.15*	0.16*	0.10*	0.31*	0.13*	0.21*	0.24*	0.13*	0.19*	0.23*	0.11*

Legenda: *p<0.05; BO-brižni odnosi, VO-visoka očekivanja, SP-smisljena participacija, SA-sudjelovanje u smislenim aktivnostima

Svako područje vanjskih zaštitnih čimbenika sadrži skalu Likertova tipa od 1 do 4 (1=*uopće nije istina*, 2=*donekle je istina*, 3=*u većoj mjeri je istina*, 4=*potpuno je istina*) osim područja povezanosti sa školom koje sadrži 5 stupnjeva (1=*uopće se ne slažem*, 2=*uglavnom se ne slažem*, 3=*niti se slažem, niti se ne slažem*, 4=*uglavnom se slažem*, 5=*u potpunosti se slažem*).

Prosječni rezultat (M) na području povezanosti sa školom iznosi 3.56, medijan, središnji rezultat, iznosi 3.80, mod, najčešći rezultat, iznosi 3.80, minimalni rezultat iznosi 1, a maksimalni rezultat 5.

Na svim ostalim područjima mod, najčešći rezultat, iznosi 4.00 (osim na području visokih očekivanja od prijatelja gdje iznosi 3.00), minimalni rezultat iznosi 1 te maksimalni rezultat iznosi 4 stoga će se nadalje navoditi samo prosječni rezultat (M) i medijan, središnji rezultat.

Prosječni rezultat na području brižnih odnosa s odraslom osobom u školi iznosi 3.04, a medijan iznosi 3.00. Na području visokih očekivanja od odrasle osobe u školi prosječni rezultat iznosi 3.13, a medijan 3.17. Na području smislene participacije u školi prosječni rezultat je 2.71, a medijan 2.80. Na području brižnih odnosa s prijateljima prosječni rezultat iznosi 3.36, a medijan iznosi 4.00. Na području visokih očekivanja od prijatelja prosječni rezultat je 3.01, a medijan 3.00. Na području brižnih odnosa s odraslom osobom u obitelji prosječni rezultat iznosi 3.29, a medijan iznosi 3.67. Na području visokih očekivanja od obitelji prosječni rezultat iznosi 3.44, a medijan 3.67. Na području smislenih aktivnosti u obitelji prosječni rezultat je 2.91, a medijan je 3.00. Na području brižnih odnosa s odraslom osobom u zajednici prosječni rezultat iznosi 3.07, a medijan je 3.33. Na području visokih očekivanja od zajednice prosječni rezultat je 3.17, a medijan 3.67. Na području smislenih aktivnosti u zajednici prosječni rezultat je 2.56, a medijan je 2.50. Iz navedenog se može vidjeti kako sudionici dosta visoko procjenjuju svoje vanjske zaštitne čimbenike budući da su prosječni rezultati gotovo na svim područjima vanjskih zaštitnih čimbenika iznad 3. Najviši prosječni rezultat iznosi 3.44, a odnosi se na visoka očekivanja od obitelji. Najniži prosječni rezultat je 2.56 te se odnosi na smislene aktivnosti u zajednici. Dakle, najviše vanjskih zaštitnih čimbenika mladi procjenjuju na području visokih očekivanja od obitelji, a najmanje na području smislenih aktivnosti u zajednici.

Kako bi se provjerilo je li razlika između mladića i djevojaka na svim područjima vanjskih zaštitnih čimbenika Modula otpornosti i razvoja mladih statistički značajna, proveden je

Mann–Whitneyev U – test. Rezultati testa pokazuju statistički značajnu razliku između mladića i djevojaka samo na području visokih očekivanja od odrasle osobe u školi ($U = 595.500$; $Z = -2.208$, $p < 0.05$), odnosno djevojke pokazuju više rezultate na području visokih očekivanja od odrasle osobe u školi od mladića. Kod svih drugih vanjskih zaštitnih čimbenika nisu utvrđene statistički značajne razlike između mladića i djevojaka. Navedeno je prikazano u Tablici 11.

Tablica 11: Razlike u vanjskim zaštitnim čimbenicima s obzirom na spol (Mann-Whitneyev test)

Vanjski zaštitni čimbenici	Spol	N	M Rang	Suma rangova	MW U	Z	p
Povezanost sa školom	M	49	44.18	2165.00	922.000	-0.077	0.938
	Ž	38	43.76	1663.00			
Škola BO	M	46	38.89	1789.00	708.000	-1.141	0.254
	Ž	36	44.83	1614.00			
Škola VO	M	46	36.45	1676.50	595.500	-2.208	0.027
	Ž	36	47.96	1726.50			
Škola SP	M	46	42.24	1943.00	794.000	-0.319	0.750
	Ž	36	40.56	1460.00			
Prijatelji BO	M	51	42.11	2147.50	821.500	-1.540	0.124
	Ž	39	49.94	1947.50			
Prijatelji VO	M	50	49.61	2480.50	744.500	-1.928	0.054
	Ž	39	39.09	1524.50			
Obitelj BO	M	51	48.50	2473.50	841.500	-1.285	0.199
	Ž	39	41.58	1621.50			
Obitelj VO	M	51	46.92	2393.00	922.000	-0.623	0.534
	Ž	39	43.64	1702.00			
Obitelj SA	M	51	49.26	2512.50	802.500	-1.578	0.115
	Ž	39	40.58	1582.00			
Zajednica BO	M	50	43.93	2196.50	921.500	-0.451	0.652
	Ž	39	46.37	1808.50			
Zajednica VO	M	50	44.48	2224.00	949.000	-0.223	0.823

	Ž	39	45.67	1781.00			
Zajednica SA	M	51	49.92	2546.00	769.000	-1.844	0.065
	Ž	39	39.72	1549.00			

8.2. POVEZANOST AGRESIVNOG PONAŠANJA I KRŠENJA NORMI S VANJSKIM ZAŠTITNIM ČIMBENICIMA

Za ispitivanje povezanosti između agresivnog ponašanja, kršenja normi te vanjskih zaštitnih čimbenika korišten je Spearmanov koeficijent korelacije.

U Tablici 12 detaljnije su prikazani rezultati korelacija između agresivnog ponašanja, kršenja normi te prethodno opisanih vanjskih zaštitnih čimbenika.

Tablica 12: Prikaz povezanosti agresivnog ponašanja, kršenja normi te vanjskih zaštitnih čimbenika

	Agresivno ponašanje	Kršenje normi
Povezanost sa školom	-0.304**	-0.454**
Brižni odnosi s odraslom osobom u školi	-0.216	-0.260*
Visoka očekivanja u školi	-0.126	-0.347**
Smisljena participacija u školi	-0.394**	-0.483**
Brižni odnosi s prijateljima	-0.215	-0.316**
Visoka očekivanja od prijatelja	-0.421**	-0.516**
Brižni odnosi s odraslom osobom u obitelji	-0.261*	-0.362**
Visoka očekivanja od obitelji	-0.262*	-0.377**
Smisljene aktivnosti u obitelji	-0.388**	-0.568**
Brižni odnosi s odraslom osobom u zajednici	-0.160	-0.225*
Visoka očekivanja od zajednice	-0.220*	-0.330**
Smisljene aktivnosti u zajednici	-0.134	-0.311**

Legenda: * p<0.05, **p<0.01

Kada je riječ o povezanosti vanjskih zaštitnih čimbenika te agresivnog ponašanja i kršenja normi, može se vidjeti kako postoji statistički značajna negativna povezanost između gotovo svih vrsta vanjskih zaštitnih čimbenika te agresivnog ponašanja i kršenja normi.

Gledajući dio tablice koji se odnosi na povezanost agresivnog ponašanja i vanjskih zaštitnih čimbenika, pokazalo se da postoji statistički značajna niska negativna povezanost između agresivnog ponašanja te brižnih odnosa s odraslom osobom u obitelji ($r=.261$, $p<0.05$), visokih očekivanja od obitelji ($r=.262$, $p<0.05$) i visokih očekivanja od zajednice ($r=.220$, $p<0.05$). Nadalje, postoji statistički značajna umjerena negativna povezanost između agresivnog ponašanja te povezanosti sa školom ($r=.304$, $p<0.01$), smislene participacije u školi ($r=.394$, $p<0.01$), visokih očekivanja od prijatelja ($r=.421$, $p<0.01$) i smislenih aktivnosti u obitelji ($r=.388$, $p<0.01$). Dakle, samo kod pet vrsta vanjskih zaštitnih čimbenika, točnije kod brižnih odnosa s odraslom osobom u školi, visokih očekivanja u školi, brižnih odnosa s prijateljima, brižnih odnosa s odraslom osobom u zajednici i smislenih aktivnosti u zajednici nije se pokazala statistički značajna negativna povezanost s agresivnim ponašanjem dok je između visokih očekivanja od prijatelja i agresivnog ponašanja dokazana najveća negativna povezanost ($r=.421$, $p<0.01$). Sumirajući navedeno, s povećanjem brižnih odnosa s odraslom osobom u obitelji, visokih očekivanja od prijatelja, obitelji i zajednice, povezanosti sa školom, smislene participacije u školi i u obitelji, smanjuje se agresivno ponašanje kod mladih.

Nadalje, kada je riječ o povezanosti kršenja normi i vanjskih zaštitnih čimbenika, pokazalo se da postoji statistički značajna niska negativna povezanost između kršenja normi i brižnih odnosa s odraslom osobom u školi ($r=.260$, $p<0.05$) te brižnih odnosa s odraslom osobom u zajednici ($r=.225$, $p<0.05$), a između svih drugih vrsta vanjskih zaštitnih čimbenika i kršenja normi postoji statistički značajna umjerena negativna povezanost. Dakle, kršenje normi je statistički značajno negativno povezano sa svim vrstama vanjskih zaštitnih čimbenika što znači da se povećanjem svih navedenih vanjskih zaštitnih čimbenika smanjuje kršenje normi kod mladih. Najveća negativna povezanost pokazala se između smislenih aktivnosti u obitelji i kršenja normi ($r=.568$, $p<0.01$).

9. RASPRAVA

Cilj ovog istraživanja bio je utvrditi povezanost eksternaliziranih problema u ponašanju te vanjskih zaštitnih čimbenika kod djece i mladih, korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad te utvrditi razlike u eksternaliziranim problemima u ponašanju i zaštitnim čimbenicima s obzirom na spol. Pri tome, fokus je stavljen na agresivno ponašanje i kršenje normi te na vanjske zaštitne čimbenike prema Modulu razvoja mladih, a to su: povezanost sa školom, brižni odnosi s odraslom osobom u školi, visoka očekivanja u školi, smisljena participacija u školi, brižni odnosi s prijateljima, visoka očekivanja od prijatelja, brižni odnosi s odraslom osobom u obitelji, visoka očekivanja od obitelji, smisljene aktivnosti u obitelji, brižni odnosi s odraslom osobom u zajednici, visoka očekivanja od zajednice te smisljene aktivnosti u zajednici. Ovaj rad donosi važna saznanja o razinama intenziteta eksternaliziranih problema u ponašanju i vanjskih zaštitnih čimbenika kod već navedene populacije, no njih je potrebno uzeti s oprezom zbog određenih ograničenja istraživanja.

Prvi istraživački problem ovog rada bio je utvrditi razinu intenziteta eksternaliziranih problema u ponašanju (agresivnog ponašanja i kršenja normi) te vanjskih zaštitnih čimbenika kod korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad. U odnosu na ovaj problem postavljene su dvije hipoteze. Rezultati istraživanja pokazali su da korisnici intervencija Zavoda za socijalni skrbi **dosta nisko procjenjuju svoje agresivno ponašanje** budući da prosječan rezultat (M) razine rizika, koji iznosi 8.66, spada u skupinu rezultata 1-14 koja predstavlja nizak rizik. Točnije, 79.1% sudionika spada u skupinu niskog rizika. Također, sudionici **niske rezultate iskazuju i za kršenje normi**. Prosječan rezultat (M) razine rizika za kršenje normi iznosi 14.45 te spada u skupinu rezultata 1-19 koja predstavlja nizak rizik. U tu skupinu rizika spada 82.5% sudionika. Dosta istraživanja govori kako mladi s problemima u ponašanju općenito pokazuju višu razinu intenziteta agresivnog ponašanja i kršenja normi u odnosu na mlade iz opće populacije (Ireland i Archer, 2004; Jurczyk i Lalak, 2020; Llorca Mestre i sur., 2017; Ručević i sur., 2009; Van den Tillaart i sur., 2018; Wallinius i sur., 2019; Xie i sur., 2011), no unutar te skupine mladih postoji razlika između onih u institucionalnom i onih u vaninstitucionalnom tretmanu. Mladi koji su smješteni u odgojne ustanove iskazuju više agresivnog ponašanja i kršenja normi u odnosu na mlade koji su uključeni u vaninstitucionalni tretman (Eltink i sur., 2018; Koller-Trbović i sur., 2009; Van den Tillaart i sur., 2018). Sudionici ovog istraživanja tijekom 2022. godine bili su uključeni u neku intervenciju koja se provodi u okviru sustava socijalne skrbi te se uglavnom radi o mladima iz vaninstitucionalnog tretmana. U obzir se mora uzeti i mogućnost da su se mladi

nisko procjenjivali na česticama agresivnog ponašanja i kršenja normi kako bi stvorili što bolju sliku o sebi. Također, Upitnik o ponašanjima djece i mladih istražuje poprilično teška i neprihvatljiva ponašanja stoga je i to jedan od mogućih razloga zašto sudionici ovog istraživanja pokazuju niske razine intenziteta agresivnog ponašanja i kršenja normi. Dakle, iz navedenog se može vidjeti da se rezultati ovog rada poklapaju s rezultatima navedenih istraživanja te da se **prva hipoteza (H1)** može **u potpunosti prihvatiti**, a ona glasi: *Očekuje se niska razina intenziteta eksternaliziranih problema u ponašanju (agresivnog ponašanja i kršenja normi) kod korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad.*

Prosječni rezultati (M) sudionika gotovo na svim područjima vanjskih zaštitnih čimbenika iznose više od 3, a svako područje sadrži skalu Likertova tipa od 1 do 4 osim područja Povezanost sa školom koje sadrži 5 stupnjeva. Iz navedenog se može zaključiti kako djeca i mladi iz ovog istraživanja dosta **visoko procjenjuju svoje vanjske zaštitne čimbenike**. Ovaj rezultat je u skladu s nekoliko domaćih istraživanja koja su također provedena na uzorku mladih, korisnika intervencija sustava socijalne skrbi (Maurović i sur., 2014; Maurović, 2015), a koja govore da korisnici dječjih domova vrlo visoko procjenjuju svoje vanjske zaštitne čimbenike. Maurović (2015) navodi nekoliko čimbenika koji mogu utjecati na visoke rezultate u području vanjskih zaštitnih čimbenika, a važno je spomenuti kako je autorica u svom istraživanju s adolescentima u dječjima domovima koristila instrument MORM za mjerenje zaštitnih čimbenika koji je korišten i u ovome istraživanju. Prilikom vrednovanja brižnih odnosa/visokih očekivanja, sudionici su unutar svakog područja procjenjivali prisutnost najmanje jednog takvog odnosa (npr. brižni odnosi ili visoka očekivanja od barem jedne osobe u školi). Dakle, procjenjuje se ima li mlada osoba barem jednu brižnu odraslu osobu u svakom području, a ne ima li pozitivne i brižne odnose općenito. Nadalje, Maurović (2015) navodi kako su sve čestice u instrumentu MORM pozitivno orijentirane što potencijalno doprinosi greškama poput potvrđivanja slaganja bez obzira na sadržaj čestice. Najviše vanjskih zaštitnih čimbenika mladi iz ovog istraživanja procjenjuju na području visokih očekivanja od obitelji, a to područje podrazumijeva postojanje odrasle osobe koja očekuje od mlade osobe da poštuje pravila, koja vjeruje da će mlada osoba uspjeti u životu te koja želi da mlada osoba radi najbolje što može. Na temelju svega navedenoga, **druga hipoteza (H2):** *Očekuje se visoka razina intenziteta vanjskih zaštitnih čimbenika kod korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad je u potpunosti prihvaćena.*

Drugi istraživački problem ovog rada bio je istražiti razlike u razinama intenziteta agresivnog ponašanja, kršenja normi te vanjskih zaštitnih čimbenika s obzirom na spol kod korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad. U odnosu na ovaj problem postavljene su tri hipoteze. Za provjeravanje razlika između mladića i djevojaka u odnosu na agresivno ponašanje, kršenje normi i vanjske zaštitne čimbenike provedeni su Mann–Whitneyevi U – testovi. Rezultati pokazuju da **razlika u agresivnom ponašanju između mladića i djevojaka nije statistički značajna** ($U = 789.000$; $Z = -0.406$, $p > 0.05$). Rezultati istraživanja dosta su nekonzistentni kada se radi o razlikama po spolu u odnosu na agresivno ponašanje. Dio govori kako mladići iz populacije korisnika sustava socijalne skrbi češće iskazuju agresivno ponašanje (Abdullah i sur., 2015; Dragojević i Jaković, 2022; Jurczyk i Lalak, 2020; Liu, 2004), dio kako su djevojke te koje češće ispoljavaju takva ponašanja (Jeđud, 2010; Sladović Franz, 2003), a dio istraživanja govori kako nema značajnijih razlika po spolu (Dragojević i Jaković, 2022; Llorca Mestre i sur., 2017). Budući da rezultati nisu ujednačeni, **treća hipoteza (H3)** postavljena je na slijedeći način: *Ne postoji statistički značajna razlika između mladića i djevojaka, korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad, vezano uz razinu intenziteta agresivnog ponašanja te se na temelju dobivenih rezultata ovim istraživanjem ona u potpunosti prihvaća.*

Nadalje, pri ispitivanju razlika po spolu **u odnosu na kršenje normi**, rezultati Mann–Whitneyevog U – testa pokazuju kako **razlika između mladića i djevojaka nije statistički značajna** ($U = 657.500$; $Z = -1.263$, $p > 0.05$). Općenito, dosta rezultata pokazuje kako su mladići skloniji kršenju normi od djevojaka (Chiang i sur., 2020; Fagan i sur., 2007; Rebellon i sur., 2016; Vuko, 2016) te je to mišljenje široko rasprostranjeno i među općom populacijom, no kada je riječ o populaciji mladih koji su korisnici sustava socijalne skrbi, tj. mladih s problemima u ponašanju, velik broj istraživanja govori kako su djevojke te koje češće krše norme od mladića (Jeđud, 2010; Jurczyk i Lalak, 2020; Ratkajec Gašević i sur., 2017; Sladović Franz, 2003). U literaturi se često spominje kako se primjećuje porast kršenja normi, tj. delinkventnog ponašanja među djevojkama, no razlog tome može biti i taj što su ranija istraživanja provedena uglavnom na uzorku mladića (Hart i sur., 2007; Miller i sur., 2010). Budući da velik broj domaćih istraživanja navodi kako su djevojke, korisnice sustava socijalne skrbi, sklonije kršenju normi, u skladu s time je i postavljena **četvrta hipoteza (H4)**: *Postoji statistički značajna razlika između mladića i djevojaka, korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad, vezano uz razinu intenziteta kršenja normi u smislu da*

djevojke postižu više rezultate no, na temelju dobivenih rezultata ovim istraživanjem, **onda se u potpunosti odbacuje.**

Vežano uz vanjske zaštitne čimbenike te razlike s obzirom na spol, rezultati pokazuju statistički značajnu razliku između mladića i djevojaka samo **na području visokih očekivanja od odrasle osobe u školi** ($U = 595.500$; $Z = -2.208$, $p < 0.05$) na način da **djevojke pokazuju više rezultate** na tom području od mladića. Kod svih drugih vanjskih zaštitnih čimbenika nisu utvrđene statistički značajne razlike između mladića i djevojaka, iako se, u skladu s raznim istraživanjima (*Maurović, 2015; Rotenberg i sur., 2005; Roviš, 2015; Ručević, 2009; Ručević i Duvnjak, 2010*), očekivalo da će one postojati. No, nepostojanje razlika između mladića i djevojaka u odnosu na vanjske zaštitne čimbenike Hartman i sur. (2008) objašnjavaju na način da su učinci zaštitnih čimbenika generalni, a ne specifični za spol. U skladu sa svime navedenim, **peta hipoteza (H5)** ovog istraživanja koja glasi: *Postoji statistički značajna razlika između mladića i djevojaka, korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad, vezano uz vanjske zaštitne čimbenike na način da mladići pokazuju više rezultate u području brižnih odnosa s odraslom osobom u obitelji, visokih očekivanja od obitelji i smislenih aktivnosti u obitelji, sudjelovanja u smislenim aktivnostima u školi i zajednici, a djevojke u području brižnih odnosa s prijateljima u potpunosti je odbaćena.*

Posljednji istraživački problem ovog rada bio je istražiti povezanost agresivnog ponašanja i kršenja normi s vanjskim zaštitnim čimbenicima kod korisnika intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad. U odnosu na ovaj problem postavljene su dvije hipoteze. Rezultati ovog istraživanja pokazali su **postojanje statistički značajne negativne povezanost između agresivnog ponašanja te brižnih odnosa s odraslom osobom u obitelji** ($r = .261$, $p < 0.05$), **visokih očekivanja od obitelji** ($r = .262$, $p < 0.05$), **zajednice** ($r = .220$, $p < 0.05$) i **prijatelja** ($r = .421$, $p < 0.01$), **povezanosti sa školom** ($r = .304$, $p < 0.01$), **smislene participacije u školi** ($r = .394$, $p < 0.01$) i **smislenih aktivnosti u obitelji** ($r = .388$, $p < 0.01$). Prema tome, povećanjem navedenih vanjskih zaštitnih čimbenika, smanjuje se agresivno ponašanje djece i mladih, korisnika sustava socijalne skrbi. Najveća negativna povezanost pokazala se između visokih očekivanja od prijatelja i agresivnog ponašanja ($r = .421$, $p < 0.01$). Ovo područje vanjskih zaštitnih čimbenika zapravo se odnosi na prosocijalno ponašanje prijatelja, konkretno mladi procjenjuju koliko često njihovi prijatelji upadaju tj. ne upadaju u probleme, koliko su uspješni u školi te koliko često pokušavaju učiniti ono što je ispravno. Dobiveni rezultati u skladu su s brojnim istraživanjima koja upravo navedene vanjske

zaštitne čimbenike smatraju najznačajnijima za smanjenje agresivnog ponašanja (Bollmer i sur., 2005; Knezović i Buško, 2007; Lösel i Farrington, 2012; Maretić i Sindik, 2013; Maurović, 2015; Meng i sur., 2018; Rodkin i Hodges, 2003; Ručević i Duvnjak, 2010; Valić i Brajša-Žganec, 2018; Vanderbilt-Adriance, 2015). Maurović (2015) je također ispitala vanjske zaštitne čimbenike na uzorku od 228 mladih od 14. do 18. godine, korisnika stalnog smještaja dječjih domova u Hrvatskoj. Rezultati njenog istraživanja gotovo su identični s rezultatima ovog istraživanja. Jedina razlika je u tome što se kod Maurović sudjelovanje u smislenim aktivnostima u zajednici pokazalo statistički značajno negativno povezano s eksternaliziranim problemima u ponašanju dok se u ovome radu umjesto navedenoga, kao važan vanjski zaštitni čimbenik pokazalo visoka očekivanja od zajednice. Temeljem svega navedenog, **šesta hipoteza (H6):** *Postoji statistički značajna negativna povezanost između agresivnog ponašanja i vanjskih zaštitnih čimbenika, konkretno povezanosti sa školom, smislene participacije u školi, visokih očekivanja od prijatelja, brižnih odnosa s odraslom osobom u obitelji, visokih očekivanja od obitelji, smislenih aktivnosti u obitelji i visokih očekivanja od zajednice. Ne očekuje se statistički značajna povezanost s preostalim vanjskim zaštitnim čimbenicima, konkretno s brižnim odnosima s odraslom osobom u školi, visokim očekivanjima u školi, brižnim odnosima s prijateljima, brižnim odnosima s odraslom osobom u zajednici i smislenim aktivnosti u zajednici u potpunosti se prihvaća.*

Za kraj, kada je riječ o povezanosti kršenja normi i vanjskih zaštitnih čimbenika, pokazalo se da **postoji statistički značajna negativna povezanost između svih vrsta vanjskih zaštitnih čimbenika i kršenja normi.** Dakle, povećanjem svih vanjskih zaštitnih čimbenika, koji su navedeni na početku ovog poglavlja, smanjuje se kršenje normi kod djece i mladih, korisnika Zavoda za socijalni rad. Najveća negativna povezanost pokazala se između sudjelovanja u smislenim aktivnostima u obitelji i kršenju normi ($p=.568$, $p<0.01$). Ovi rezultati ugodno su iznenađujući budući da se nije očekivala povezanost svih vanjskih zaštitnih čimbenika i kršenja normi. U skladu s navedenim, **sedma hipoteza (H7)** ovog istraživanja koja glasi: *Postoji statistički značajna negativna povezanost između kršenja normi i vanjskih zaštitnih čimbenika, konkretno povezanosti sa školom, visokih očekivanja u školi, brižnih odnosa s odraslom osobom u školi, smislene participacije u školi, brižnih odnosa s prijateljima, visokih očekivanja od prijatelja, brižnih odnosa s odraslom osobom u obitelji, visokih očekivanja od obitelji i smislenih aktivnosti u obitelji. Ne očekuje se statistički značajna povezanost s preostalim vanjskim zaštitnim čimbenicima, konkretno s*

brižnim odnosima s odraslom osobom u zajednici, visokim očekivanjima od zajednice i smislenim aktivnostima u zajednici djelomično se prihvaća.

9.1. OGRANIČENJA ISTRAŽIVANJA

Ovo istraživanje ima nekoliko ograničenja koja je važno uzeti u obzir prilikom razmatranja dobivenih rezultata te njihova značaja.

Ponajprije je važno ponoviti već spomenuto, a to je nekonzistentnost rezultata dosad provedenih istraživanja. Razlog leži u tome što mjerenje i istraživanje konstrukata koji su u fokusu ovog istraživanja, agresivno ponašanje, kršenje normi i vanjski zaštitni čimbenici, uvelike ovisi o metodologiji provedenog istraživanja te odlukama samih istraživača u tom pogledu. Stoga, rezultati podosta ovise o podneblju i kulturi u kojoj je istraživanje provedeno, o uzorcima koji najčešće nisu ujednačeni, metodama provedbe istraživanja, o instrumentima koji se koriste te o načinima procjene. Rezultati se mogu razlikovati ukoliko se koristi metoda samoiskaza djeteta/mlade osobe ili stručnjaka, odgajatelja, roditelja koji procjenjuju navedene konstrukte i čimbenike. Uzevši navedeno u obzir, nije iznenađujuće što su u pregledu istraživanja dobiveni poprilično nekonzistentni rezultati na temelju kojih je teško donositi zaključke.

Postoje ograničenja vezana i uz uzorak ispitanika. Kao prvo, radi se o malom (N=90) te prigodnom uzorku stoga s oprezom treba donositi zaključke. Kada bi uzorak bio veći i reprezentativan, mogli bismo donositi i pouzdanije zaključke. Sljedeće ograničenje vezano uz uzorak jest to da ga čine korisnici Zavoda za socijalni rad koji imaju širok raspon problema u ponašanju (od blažih to vrlo teških problema u ponašanju) te mogu biti uključeni u različite intervencije. Zbog navedenog je tu populaciju poprilično teško jednoznačno promatrati.

Nadalje, oba instrumenta korištena u ovom istraživanju (Upitnik o ponašanju djece i mladih te Modul otpornosti i razvoja mladih) temelje se na metodi samoiskaza koja ima određene nedostatke. Konkretno, sudionici mogu subjektivno procjenjivati svoja ponašanja i svoje zaštitne čimbenike te mogu davati socijalno poželjne odgovore kako bi se prikazali u što boljem svjetlu. Metodu samoiskaza, tj. samoprocjene bilo bi dobro upotpuniti procjenama stručnjaka, odgajatelja, roditelja, nastavnika. Također, valja spomenuti i probleme metodološke varijance pri čemu varijable dijelom koreliraju jer su mjerene istom metodom.

Ograničenja istraživanja vežu se i uz sam instrument koji je primjenjivan, Upitnik o ponašanjima djece i mladih. Radi se o instrumentu koji je tek kreiran te do sad još nije provjeravan. U skladu s time je izračunata „radna verzija“ normi koju bi valjalo dalje provjeravati.

10. ZAKLJUČAK

Istraživanja usmjerena na razine intenziteta problema u ponašanju i zaštitne čimbenike među mladima u riziku ključan su korak prema stvaranju podržavajućeg i manje stigmatizirajućeg pristupa rješavanju izazova s kojima se ti mladi suočavaju. Takav pristup osnažuje stručnjake da provode intervencije utemeljene na dokazima i u konačnici da poboljšaju dobrobit i ishode mladih u riziku.

Dva su temeljna konstrukta ispitivana ovim istraživanjem: eksternalizirani problemi u ponašanju (agresivno ponašanje i kršenje normi) i vanjski zaštitni čimbenici prema Modulu razvoja mladih (povezanost sa školom, brižni odnosi s odraslom osobom u školi, visoka očekivanja u školi, smisljena participacija u školi, brižni odnosi s prijateljima, visoka očekivanja od prijatelja, brižni odnosi s odraslom osobom u obitelji, visoka očekivanja od obitelji, smisljene aktivnosti u obitelji, brižni odnosi s odraslom osobom u zajednici, visoka očekivanja od zajednice te smisljene aktivnosti u zajednici). Ispitivala se razina zastupljenosti navedenih fenomena kod mladih, korisnika sustava socijalne skrbi, njihova povezanost te razlike s obzirom na spol. Rezultati istraživanja u skladu su sa stranim i domaćim radovima koji su također ispitivali navedeno, no dobiveni su i neki rezultati koji nisu u skladu s postavljenim hipotezama. Konkretno je ovim istraživanjem utvrđeno sljedeće: djeca i mladi, korisnici intervencija Hrvatskog zavoda za socijalni rad, dosta nisko procjenjuju vlastito agresivno ponašanje i kršenje normi, dok pak poprilično visoko procjenjuju svoje vanjske zaštitne čimbenike. Pokazalo se kako nema razlika između mladića i djevojaka kada je riječ o agresivnom ponašanju i kršenju normi. Nadalje, u odnosu na vanjske zaštitne čimbenike, razlika između mladića i djevojaka postoji samo na području visokih očekivanja od odrasle osobe u školi na način da djevojke pokazuju više rezultate na tom području od mladića. Kod drugih vanjskih zaštitnih čimbenika nema razlika po spolu. Za kraj, pokazalo se kako je agresivno ponašanje značajno negativno povezano s brižnim odnosima s odraslom osobom u obitelji, visokim očekivanjima od obitelji, zajednice i prijatelja, povezanosti sa školom, smislenom participacijom u školi i smislenim aktivnostima u obitelji, dok je kršenje normi značajno negativno povezano sa svim vanjskim zaštitnim čimbenicima prema Modulu razvoja mladih.

Kao što je već ranije spomenuto, teško je donositi zaključke o spoznajama dobivenim ovim istraživanjem s obzirom na sva navedena ograničenja. Ono što se može reći jest da su potrebna daljnja istraživanja kako bi se potvrdile naznake povezanosti dobivene ovim

istraživanjem. Rizični i zaštitni čimbenici su u veoma kompleksnoj interakciji stoga je poprilično individualno koji vanjski zaštitni čimbenik je značajan za određeno dijete, tj. mladu osobu. U daljnjim istraživanjima također bilo bi interesantno proširiti ovaj rad te obuhvatiti više vrsta eksternaliziranih ili internaliziranih problema u ponašanju te u obzir uzeti i unutarne zaštitne čimbenike.

11. LITERATURA

1. Achenbach, T. M. (1991). Manual for the Youth Self-Report and 1991 Profile. University of Vermont, Department of Psychiatry.
2. Abdullah, H., Ortega, A., Ahmad, N. i Ghazali, S. (2015). Aggressive and Delinquent Behavior among High Risk Youth in Malaysia. *Asian Social Science*, 11(16), 62-73. doi: [10.5539/ass.v11n16p62](https://doi.org/10.5539/ass.v11n16p62)
3. Ajduković, M., Rajhvajn Bulat, L. i Sladović Franz, B. (2008). Agresivno i prosocijalno ponašanje djece u dječjim domovima. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(2), 185-213.
4. Ajduković, M., Rajhvajn Bulat, L. i Sušac, N. (2017). The internalising and externalising problems of adolescents in Croatia: Socio-demographic and family victimisation factors. *International Journal of Social Welfare*, 27(1), 88-100. doi: <https://doi.org/10.1111/ijsw.12284>
5. Ali Gizir, C. (2004): *Academic resilience: an investigation of protective factors contributing to the academic achievement of eight grade students in poverty*. [Doktorska disertacija, The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University]. Preuzeto s <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/3/12605533/index.pdf>
6. Allen, J. J. i Anderson, C. A. (2017). Aggression and Violence: Definitions and Distinctions. U Sturmey, P. (ur), *The Wiley Handbook of Violence and Aggression* (1-14). John Wiley & Sons Ltd. doi: [10.1002/9781119057574.whbva001](https://doi.org/10.1002/9781119057574.whbva001)
7. Bask, M. (2015). Externalising and internalising problem behaviour among Swedish adolescent boys and girls. *International Journal of Social Welfare*, 24(2), 182–192. doi: <https://doi.org/10.1111/ijsw.12106>
8. Bašić, J., Žižak, A. i Koller-Trbović, N. (2004). Prijedlog pristupa rizičnim ponašanjima i poremećajima u ponašanju djece i mladih. U J. Bašić, N. Koller-Trbović, S. Uzelac (ur.), *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja* (147-154). Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
9. Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Školska knjiga.
10. Bollmer, J. M., Milich, R., Harris, M. J. i Maras, M. A. (2005). A Friend in Need. *Journal of Interpersonal Violence*, 20(6), 701-712. doi: [10.1177/0886260504272897](https://doi.org/10.1177/0886260504272897)
11. Bouillet, D. i Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Školska knjiga.

12. Burt, S. A. (2013). Do etiological influences on aggression overlap with those on rule breaking? A meta-analysis. *Psychological Medicine*, 43, 1801-1812. doi: [10.1017/S0033291712001894](https://doi.org/10.1017/S0033291712001894)
13. Carr, M. B., & Vandiver, T. A. (2001). Risk and protective factors among youth offenders. *Adolescence*, 36(143), 409–426.
14. Chiang, C.-J., Chen, Y.-C., Wei, H.-S. i Jonson-Reid, M. (2020). Social bonds and profiles of delinquency among adolescents: Differential effects by gender and age. *Children and Youth Services Review*, 110, 1-9. doi: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.104751>
15. Christle, C. A., Jolivet, K. i Nelson, C. M. (2005). Breaking the School to Prison Pipeline: Identifying School Risk and Protective Factors for Youth Delinquency. *Exceptionality*, 13(2), 69-88. doi: http://dx.doi.org/10.1207/s15327035ex1302_2
16. Cox, K. F. (2006). Investigating the Impact of Strength-Based Assessment on Youth with Emotional or Behavioral Disorders. *Journal of Child and Family Studies*, 15(3), 287–301. doi: <https://doi.org/10.1007/s10826-006-9021-5>
17. De Haan, A. D., Prinzie, P. i Deković, M. (2012). Change and reciprocity in adolescent aggressive and rule-breaking behaviors and parental support and dysfunctional discipline. *Development and Psychopathology*, 24, 301-315. doi: [10.1017/S0954579411000848](https://doi.org/10.1017/S0954579411000848)
18. Deković, M. (1999). Risk and Protective Factors in the Development of Problem Behavior During Adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 28(6), 667-685. doi: <https://doi.org/10.1023/A:1021635516758>
19. Dick, S. J., Forsyth, C. J., Chen, J., Forsyth, Y. A., Biggar, R. W. i Burstein, K. (2018). School and Peers: Examining the Influence of Protective Factors on Delinquency and Age of Onset. *Deviant Behavior*, 40(4), 476-483. doi: [10.1080/01639625.2018.1438837](https://doi.org/10.1080/01639625.2018.1438837)
20. Dobrenić, T. i Poldrugač, V. (1974). *Neki društveno-moralni stavovi omladine s poremećajima u ponašanju*. Fakultet za defektologiju Sveučilišta u Zagrebu.
21. Doležal, D. (2006). Otpornost i prevencija poremećaja u ponašanju. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 42(1), 87 – 102.
22. Dragojević, D. i Jaković, D. (2022). Analiza pojavnih oblika problema u ponašanju kod djece i mladih u institucijskom tretmanu Doma za odgoj djece i mladeži Karlovac. *Kriminologija i socijalna integracija*, 30(1), 120-142. doi: <https://doi.org/10.31299/ksi.30.1.6>

23. Eltink, E. M. A., Ten Hoeve, J., De Jongh, T., Van der Helm, G. H. P., Wissink, I. B. i Stams, G. J. J. M. (2018). Stability and Change of Adolescents' Aggressive Behavior in Residential Youth Care. *Child Youth Care Forum*, 47, 199-217. doi: <https://doi.org/10.1007/s10566-017-9425-y>
24. Fagan, A. A., Lee Van Horn, M., Hawkins, J. D. i Arthur, M. W. (2007). Gender Similarities and Differences in the Association Between Risk and Protective Factors and Self-Reported Serious Delinquency. *Prevention Science*, 8(2), 115-124. doi: [10.1007/s11121-006-0062-1](https://doi.org/10.1007/s11121-006-0062-1)
25. Farrington, D. P., Ttofi, M. M. i Piquero, A. R. (2016). Risk, promotive, and protective factors in youth offending: Results from the Cambridge study in delinquent development. *Journal of Criminal Justice*, 45, 63-70. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2016.02.014>
26. Fergusson, D. M. (1998). Stability and change in externalising behaviours. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, 248(1), 4-13. doi: <https://doi.org/10.1007/s004060050012>
27. Ferić Šlehan, M. i Kranželić, V. (2008). Procjena rizičnih i zaštitnih čimbenika u zajednici: razlike između percepcije mladih i njihovih roditelja. *Kriminologija i socijalna integracija*, 16(1), 33-43.
28. Garcia-Sancho, E., Salguero, J. M., i Fernandez-Berrocal, P. (2014). Relationship between emotional intelligence and aggression: A systematic review. *Aggression and Violent Behavior*, 19(5), 584–591. doi: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2014.07.007>
29. Glasser, W. (2000). *Teorija izbora – nova psihologija osobne slobode*. Alinea.
30. Harden, K. P., Quinn, P. D. i Tucker-Drob, E. M. (2012). Genetically influenced change in sensation seeking drives the rise of delinquent behavior during adolescence. *Developmental Science*, 15(1), 150-163. doi: [10.1111/j.1467-7687.2011.01115.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2011.01115.x)
31. Hart, J. L., O'Toole, S. K., Price-Sharps, J. L. i Shaffer, T. W. (2007). The Risk and Protective Factors of Violent Juvenile Offending: An Examination of Gender Differences. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 5(4), 367-384. doi: [10.1177/1541204006297367](https://doi.org/10.1177/1541204006297367)
32. Hartman, J. L., Turner, M. G., Daigle, L. E., Exum, M. L. i Cullen, F. T. (2008). Exploring the Gender Differences in Protective Factors. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 53(3), 249-277. doi: [10.1177/0306624x08326910](https://doi.org/10.1177/0306624x08326910)
33. Hubbard, J. A., McAuliffe, M. A., Morrow, M. T. i Romano, L. J. (2010). Reactive and Proactive Aggression in Childhood and Adolescence: Precursors, Outcomes, Processes,

- Experiences, and Measurement. *Journal of Personality*, 78(1), 95-118. doi: [10.1111/j.1467-6494.2009.00610.x](https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2009.00610.x)
34. Ireland, J. L. i Archer, J. (2004). Association Between Measures of Aggression and Bullying Among Juvenile and Young Offenders. *Aggressive Behavior*, 30, 29-42. doi: [10.1002/ab.20007](https://doi.org/10.1002/ab.20007)
35. Jeđud, I. (2010): Problemi u ponašanju i emocijama kod djece i mladih u institucionalnom tretmanu u Republici Hrvatskoj. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 46(1), 13-32.
36. Jessor, R. (1993). Successful adolescent development among youth in high-risk settings. *American psychologist*, 48(2), 117-126. doi: <https://doi.org/10.1037/0003-066X.48.2.117>
37. Jurczyk, M. i Lalak, D. (2020). Aggressive and Delinquent Behavior Among Youth: An Empirical Study in Poland. *Violence and Gender*, 1-12. doi: [10.1089/vio.2019.0065](https://doi.org/10.1089/vio.2019.0065)
38. Keil, V. i Price, J. M. (2005). Externalizing behavior disorders in child welfare settings: Definition, prevalence, and implications for assessment and treatment. *Children and Youth Services Review*, 28, 761-779. doi: [10.1016/j.childyouth.2005.08.006](https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2005.08.006)
39. Keresteš, G. (2004). Stavovi nastavnika prema dječjem agresivnom ponašanju: Utjecaj vrste agresije, spola agresora i spola žrtve. *Društvena istraživanja*, 13(6), 1055-1081.
40. Klahr, A. M., Klump, K. L. i Burt, S. A. (2014). The Etiology of the Association Between Child Antisocial Behavior and Maternal Negativity Varies Across Aggressive and Non-Aggressive Rule-Breaking Forms of Antisocial Behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 42(8), 1299-1311. doi: [10.1007/s10802-014-9886-5](https://doi.org/10.1007/s10802-014-9886-5)
41. Koller-Trbović, N. (1997). Socijalno-pedagoški pristup dijagnosticiranju i programiranju tretmana za djecu i mladež s poremećajima u ponašanju. *Kriminologija i socijalna integracija*, 5 (1-2), 121-128.
42. Koller-Trbović, N. (2001). Prosudba rizika i potreba djece i mladeži s poremećajima u ponašanju u svrhu planiranja intervencija. U A. Žižak, N. Koller-Trbović i M. Lebedeina-Manzoni (Ur.), *Od rizika do intervencije* (37-77). Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
43. Koller-Trbović, N. (2004). Poremećaji u ponašanju djece i mladih. U J. Bašić, N. Koller-Trbović, S. Uzelac (ur.), *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja* (83-97). Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
44. Koller-Trbović, N., Nikolić, B. i Dugandžić, V. (2009). Procjena čimbenika rizika kod djece i mladih u riziku ili s poremećajima u ponašanju u različitim intervencijskim

- sustavima: Socioekološki model. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 45(2), 37-54.
45. Koller-Trbović, N. i Žižak, A. (2012). Problemi u ponašanju djece i mladih i odgovori društva: Višestruke perspektive. *Kriminologija i socijalna integracija*, 20(1), 49-62.
46. Koller-Trbović, N., Žižak, A., Jeđud Borić, I. (2011): Standardi za terminologiju, definiciju, kriterije i način praćenja pojave poremećaja u ponašanju djece i mladih. Zagreb: Ministarstvo obitelji, branitelja i međugeneracijske solidarnosti.
47. Kranželić Tavra, V. (2002). Rizični i zaštitni čimbenici u školskom okruženju kao temelji uspješnije prevencije poremećaja u ponašanju djece i mladih. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 38(1), 1-12.
48. Laursen, E. K. i Birmingham, S. M. (2003). Caring Relationships as a Protective Factor for At-Risk Youth: An Ethnographic Study. *Families in Society: The Journal of Contemporary Human Services*, 84(2), 240-246. doi: [10.1606/1044-3894.101](https://doi.org/10.1606/1044-3894.101)
49. Lebedina Manzoni, M. (2007). Psihološke osnove poremećaja u ponašanju. Naklada Slap.
50. Lee, E. (2009). The relationship of aggression and bullying to social preference: Differences in gender and types of aggression. *International Journal of Behavioral Development*, 33(4), 323-330. doi: [10.1177/0165025408098028](https://doi.org/10.1177/0165025408098028)
51. Liu J. (2004). Childhood externalizing behavior: Theory and implications. *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing*. 17(3), 93–103. doi: [10.1111/j.1744-6171.2004.tb00003.x](https://doi.org/10.1111/j.1744-6171.2004.tb00003.x)
52. Llorca Mestre, A., Malonda Vidal, E. i Samper García, P. (2017). Depression and aggressive behaviour in adolescents offenders and non-offenders. *Psicothema*, 29(2), 197-203. doi: [10.7334/psicothema2016.276](https://doi.org/10.7334/psicothema2016.276)
53. Lösel, F. i Farrington, D. P. (2012). Direct Protective and Buffering Protective Factors in the Development of Youth Violence. *American Journal of Preventive Medicine*, 43(2), S8-S23. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.amepre.2012.04.029>
54. Luthar, S. S., Cicchetti, D., Becker, B. (2000): The Construct of Resilience: A Critical Evaluation and Guidelines for Future Work. *Child Development*, 71(3), 543-562. doi: [10.1111/1467-8624.00164](https://doi.org/10.1111/1467-8624.00164)
55. Mallon, J. (2007). Returning to education after care: Protective factors in the development of resilience. *Adoption & Fostering*, 31, 106-117. doi: <https://doi.org/10.1177/030857590703100115>

56. Malti, T., McDonald, K., Rubin, K. H., Rose-Krasnor, L. i Booth-LaForce, C. (2015). Developmental Trajectories of Peer-Reported Aggressive Behavior: The Role of Friendship Understanding, Friendship Quality, and Friends' Aggressive Behavior. *Psychology of Violence*, 5(4), 402-410. doi: <http://dx.doi.org/10.1037/a0039685>
57. Maretić, E. i Sindik, J. (2013). Agresivno ponašanje, zaštitni čimbenici i školsko postignuće učenika izvan i unutar sustava institucionalne skrbi. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 12(1), 43-62.
58. Maurović, I. (2011). Snage djece i mladih u riziku pri ulasku u sustav intervencija: Specifičnosti s obzirom na spol. *Kriminologija i socijalna integracija*, 19(2), 11-26.
59. Maurović, I. (2015). *Otpornost adolescenata u dječjim domovima* [Doktorska disertacija, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu].
60. Maurović, I., Križanić, V. i Klasić, P. (2014). Od rizika do sreće: Otpornost adolescenata u odgojnim ustanovama. *Kriminologija i socijalna integracija*, 22(2), 1-24.
61. Melkman, E. (2015). Risk and protective factors for problem behaviors among youth in residential care. *Children and Youth Services Review*, 51, 117-124. doi: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2015.02.004>
62. Meng, X., Fleury, M.-J., Xiang, Y.-T., Li, M. i D'Arcy, C. (2018). Resilience and protective factors among people with a history of child maltreatment: a systematic review. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 53, 453-475. doi: <https://doi.org/10.1007/s00127-018-1485-2>
63. Mihić, J. i Bašić, J. (2008). Preventivne strategije - eksternalizirani poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja djece i mladih. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 445-471.
64. Miller, H.A. (2006). A dynamic assessment of offender risk, needs, and strengths in a sample of general offenders. *Behavioral Sciences and the Law*, 24, 767-782. doi: <https://doi.org/10.1002/bsl.728>
65. Miller, S., Malone, P. S. i Dodge, K. A. (2010). Developmental Trajectories of Boys' and Girls' Delinquency: Sex Differences and Links to Later Adolescent Outcomes. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 38(7), 1021-1032. doi: [10.1007/s10802-010-9430-1](https://doi.org/10.1007/s10802-010-9430-1)
66. Moffitt, T. E. (1993). Adolescence-limited and life-course persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, 100, 674-701.
67. Monahan, K. C., Oesterle, S., Rhew, I. i Hawkins, J. D. (2014). The Relation Between Risk and Protective Factors for Problem Behaviors and Depressive Symptoms, Antisocial Behavior, and Alcohol Use in Adolescence. *Journal of Community Psychology*, 42(5), 621-638. doi: [10.1002/jcop.21642](https://doi.org/10.1002/jcop.21642)

68. Morrison, G. M., Robertson, L., Laurie, B. i Kelly, J. (2002). Protective Factors Related to Antisocial Behavior Trajectories. *Journal of Clinical Psychology*, 58(3), 277-290. doi: [10.1002/jclp.10022](https://doi.org/10.1002/jclp.10022)
69. Mrug, S. i Windle, M. (2010). Prospective effects of violence exposure across multiple contexts on early adolescents' internalizing and externalizing problems. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 51(8), 953–961. doi: [10.1111/j.1469-7610.2010.02222.x](https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2010.02222.x)
70. Murray, C. (2003). Risk factors, protective factors, vulnerability and resilience. *Remedial & Special Education*, 24(1), 16-27. doi: [10.1177/074193250302400102](https://doi.org/10.1177/074193250302400102)
71. Murray, J., Irving, B., Farrington, D. P., Colman, I. i Bloxson, C. A. J. (2010). Very early predictors of conduct problems and crime: results from a national cohort study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51(11), 1198-1207. doi: [10.1111/j.1469-7610.2010.02287.x](https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2010.02287.x)
72. Niv, S., Tuvblad, C., Raine, A. i Baker, L. A. (2013). Aggression and rule-breaking: Heritability and stability of antisocial behavior problems in childhood and adolescence. *Journal of Criminal Justice*, 41, 285-291. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2013.06.014>
73. Novak, M. i Bašić, J. (2008). Internalizirani problemi kod djece i adolescenata: Obilježja i mogućnosti prevencije. *Ljetopis socijalnog rada*, 15(3), 473-498.
74. Obiteljski zakon. *Narodne novine*, 103/15, 98/19, 47/20, 49/23
75. O'Brien, K., Daffern, M., Meng Chu, C. i Thomas, S. D. M. (2013). Youth gang affiliation, violence, and criminal activities: A review of motivational, risk, and protective factors. *Aggression and Violent Behavior*, 18, 417-425. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.avb.2013.05.001>
76. Padilla-Walker, L. M., Carlo, G. i Nielson, M. G. (2015). Does Helping Keep Teens Protected? Longitudinal Bidirectional Relations Between Prosocial Behavior and Problem Behavior. *Child Development*, 86(6), 1759-1772. doi: [10.1111/cdev.12411](https://doi.org/10.1111/cdev.12411)
77. Quin, D. (2019). Levels of problem behaviours and risk and protective factors In suspended and non-suspended students. *The Educational and Developmental Psychologist*, 36, 8-15. doi: [10.1017/edp.2019.4](https://doi.org/10.1017/edp.2019.4)
78. Ratkajec Gašević, G., Zalović, T., Maurović, I. (2017). Bjegovi mladih iz odgojnih ustanova. U Popović, S. i Zloković, J. (ur), *Djeca i mladi u alternativnoj skrbi: Zaštita prava na zdravlje. Zbornik radova s interdisciplinarnog znanstveno – stručnog skupa "Zaštita prava na zdravlje djece i mladih u alternativnoj skrbi"* (56-74). Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.

79. Rebellon, C. J., Manasse, M. E., Agnew, R., Van Gundy, K. T. i Cohn, E. S. (2016). The relationship between gender and delinquency: Assessing the mediating role of anticipated guilt. *Journal of Criminal Justice*, 44, 77-88. doi: <http://dx.doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2015.11.006>
80. Reiss, F. (2013). Socioeconomic inequalities and mental health problems in children and adolescents: A systematic review. *Social Science & Medicine*, 90, 24–31. doi: [10.1016/j.socscimed.2013.04.026](http://dx.doi.org/10.1016/j.socscimed.2013.04.026)
81. Rennie, C. E. i Dolan, M. C. (2010). The significance of protective factors in the assessment of risk. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 20(1), 8-22. doi: [10.1002/cbm.750](http://dx.doi.org/10.1002/cbm.750)
82. Rescorla, L. A. i sur. (2012). International epidemiology of child and adolescent psychopathology II: Integration and applications of dimensional findings from 44 societies. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 51, 1273-1283. doi: [10.1016/j.jaac.2012.09.012](http://dx.doi.org/10.1016/j.jaac.2012.09.012).
83. Robbé, M. de V., Vogel, V. de i Douglas, K. S. (2013). Risk factors and protective factors: a two-sided dynamic approach to violence risk assessment. *The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology*, 24(4), 440-457. doi: <http://dx.doi.org/10.1080/14789949.2013.818162>
84. Rodkin, P. C. i Hodges, E. V. E. (2003). Bullies and victims in the peer ecology: Four questions for psychologists and school professionals. *School Psychology Review*, 32, 384 – 400.
85. Rogers, R. (2000). The uncritical acceptance of risk assessment in forensic practice. *Law and Human Behavior*, 24, 595–605. doi: <https://doi.org/10.1023/A:1005575113507>
86. Rotenberg, K. J., Boulton, M. J., & Fox, C. L. (2005). Cross-sectional and longitudinal relations among children's trust beliefs, psychological maladjustment and social relationships: Are very high as well as very low trusting children at risk? *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33, 595–610. doi: <http://dx.doi.org/10.1007/s10802-005-6740-9>
87. Rothenberg, W. A. i sur. (2020). Cross-cultural effects of parent warmth and control on aggression and rule-breaking from ages 8 to 13. *Aggressive Behavior*, 46, 327-340. doi: [10.1002/ab.21892](http://dx.doi.org/10.1002/ab.21892)
88. Roviš, D. (2015). *Privrženost učenika školi kao zaštitni čimbenik u razvoju rizičnih ponašanja*. [Doktorska disertacija, Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu]. Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:766836>

89. Ručević, S. (2009). Povezanost privrženosti roditeljima s rizičnim i delinkventnim ponašanjem kod adolescenata. *Društvena istraživanja*, 20(1), 167-187.
90. Ručević, S. i Duvnjak, I. (2010). Povezanost reaktivne i proaktivne agresije, privrženosti i samopoštovanja adolescenata. *Psihologijske teme*, 19, 103-121.
91. Ručević, S., Ajduković, M. i Šincek, D. (2009). Razvoj upitnika samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (srdp-2007). *Kriminologija i socijalna integracija*, 17(1), 1-11.
92. Rutter, M. (1985). Resilience in the Face of Adversity: Protective Factors and Resistance to Psychiatric Disorder. *British Journal of Psychiatry*, 147, 598-611. doi: <https://doi.org/10.1192/bjp.147.6.598>
93. Rutter, M. (1987). Psychosocial Resilience and Protective Mechanisms. *American Journal of Orthopsychiatry*, 57(3), 316-331. doi: [10.1111/j.1939-0025.1987.tb03541.x](https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1987.tb03541.x)
94. Sauro, J. i Lewis, J. R. (2011). When Designing Usability Questionnaire, Does it Hurt to be Positive? Proceedings of ACM SIGCHI. New York, NY, USA. ACM., 2215-2223. doi: [10.1145/1978942.1979266](https://doi.org/10.1145/1978942.1979266)
95. Shepherd, S. M., Luebbers, S. i Ogloff, J. R. P. (2016). The Role of Protective Factors And The Relationship With Recidivism for High-Risk Young People in Detention. *Criminal Justice and Behavior*, 1-16. doi: [10.1177/0093854815626489](https://doi.org/10.1177/0093854815626489)
96. Simoes, C., Matos, M. G. i Batista-Foguet, J. M. (2008). Juvenile delinquency: analysis of risk and protective factors using quantitative and qualitative methods. *Cognition, Brain, Behavior. An Interdisciplinary Journal*, 12(4), 389-408.
97. Sladović Franz, B. (2003). *Psihosocijalni razvoj djece u dječjim domovima*. Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
98. Stoltz, S., Beijers, R., Smeekens, S. i Deković, M. (2017). Diathesis stress or differential susceptibility? Testing longitudinal associations between parenting, temperament, and children's problem behavior. *Social Development*, 26(4), 783-796. doi: <https://doi.org/10.1111/sode.12237>
99. Uzelac, S. (1995). *Socijalna edukologija – osnove socijalne edukologije mladih s poremećajima u socijalnom ponašanju*. Sagena.
100. Valić, J. i Brajša-Žganec, A. (2017). Kvaliteta obiteljske interakcije i emocionalna kompetentnost kao odrednice agresivnog ponašanja djece školske dobi. *Napredak*, 159(1-2), 115-138.
101. Van den Tillart, J., Eltink, E., Stams, G.-J., Van der Helm, P. i Wissink, I. (2018). Aggressive Incidents in Residential Youth Care. *International Journal of Offender*

- Therapy and Comparative Criminology*, 62(13), 3991-4007. doi: [10.1177/0306624X18758898](https://doi.org/10.1177/0306624X18758898)
102. Vanderbilt-Adriance, E., Shaw, D. S., Brennan, L. M., Dishion, T. J., Gardner, F. i Wilson, M. N. (2015). Child, Family, and Community Protective Factors in the Development of Children's Early Conduct Problems. *Family Relations*, 64(1), 64-79. doi: [10.1111/fare.12105](https://doi.org/10.1111/fare.12105)
103. Vrselja, I., Sučić, I. i Franc, R. (2009). Rizična i antisocijalna ponašanja mlađih adolescenata i privrženost školi. *Društvena istraživanja*, 18(4-5), 739-762.
104. Vuko, J. (2016). *Odnos rizičnog i delinkventnog ponašanja adolescenata i roditeljskog ponašanja* [Završni rad, Sveučilište u Zadru].
105. Wallinius, M., Nordholm, J., Wagnström, F. i Billstedt, E. (2019). Cognitive functioning and aggressive antisocial behaviors in young violent offenders. *Psychiatry Research*, 272, 572-580. doi: <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2018.12.140>
106. Werner, E. E. i Smith, R. S. (1992). *Overcoming the Odds: High Risk Children from Birth to Adulthood*. Cornell University Press.
107. WestEd & California Department of Education. (2000). *Healthy Kids Resilience Module Report*. Unpublished Manuscript.
108. Zabern, A. i Bouteyre, E. (2017). Leading protective factors for children living out of home: A literature review. *Child & Family Social Work*, 23(2), 324-335. doi: <https://doi.org/10.1111/cfs.12398>
109. Žižak, A. (2009). Obilježja i tretman nasilnog ponašanja djece i mladih. *Dijete i društvo*, 11(1/2), 103-120.
110. Žižak, A., Koller-Trbović, N. i Jeđud, I. (2004). Poremećaji u ponašanju djece i mladih: perspektiva stručnjaka i perspektiva djece i mladih. U J. Bašić, N. Koller-Trbović, S. Uzelac (ur.), *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja* (119-139). Zagreb: Edukacijsko-rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
111. Žižak, A., Ratkajec, G., Nikolić, B., Maurović, I. i Miroslavljević, A. (2010). Jake strane djece i mladih, korisnika institucionalnog tretman. *Odgojne znanosti*, 12(1), 7- 28.
112. Žužul, M. (1989). *Agresivno ponašanje: psihologijska analiza*. Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine Hrvatske.
113. Xie, H., Drabick, D.A.G. i Chen, D. (2011). Developmental trajectories of aggression from late childhood through adolescence: Similarities and differences across gender. *Aggressive Behavior*, 37, 387-404. doi: [10.1002/ab.20404](https://doi.org/10.1002/ab.20404)